

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA ŠKOLNÍ A SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY

PREVENCE RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ NA SOU

PREVENTION OF RISK BEHAVIOR ON SECONDARY
VOCATIONAL SCHOOL

MARKÉTA VAROUSOVÁ POŠTOLKOVÁ

UČITELSTVÍ PRAKTICKÉHO VYUČOVÁNÍ A ODBORNÉHO VÝCVIKU

DUBEN 2014

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

Vedoucí práce: PhDr. Jarmila Mojžíšová

Ve Štětí dne 8.4.2014

.....

vlastnoruční podpis

OBSAH

1 ZÁKLADNÍ POJMY

1.1 Společnost a kultura

1.2 Norma a anomie

1.3 Deviace

1.4 Příčiny deviantního chování

2 DIAGNOSTIKA A PREVENCE RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ VE ŠKOLSTVÍ

2.1 Formy rizikového chování u adolescentů

2.2 Základní východiska

2.3 Úrovně řízení prevence

3 PRŮZKUM RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ NA STŘEDNÍ PRŮMYSLOVÉ ŠKOLE V ÚSTÍ NAD LABEM

3.1 Charakteristika školy

3.2 Metodika průzkumu

3.3 Výsledky průzkumu

ANOTACE

Tato práce přibližuje důvody a formy rizikového chování ve společnosti, konkrétně pak na středních školách. Zaměřuje se na sociologické vysvětlení sociálně-patologických jevů, dále na přiblížení řešení ze strany ministerstva školství a následně pak na příslušný sociologický průzkum na konkrétní škole.

KLÍČOVÁ SLOVA

rizikové chování, prevence, střední škola, dotazník

ABSTRACT

This work draws the causes of and forms of risk behavior in society, especially on secondary vocational schools. The work specializes on explanation from the view of sociology, on zooming in of solution by ministry of scholarship and – at last – on concrete research on secondary vocational school.

KEYWORDS

risk-behavior, prevention, secondary vocational school, questionnaire

RESUMÉ

Tato práce dokládá, že všechny sociálně-patologické jevy existují kvůli lidské přirozenosti z definice už proto, že existuje sama společnost. V rámci sociální pedagogiky řadíme mezi takové jevy i tzv. rizikové chování. To označuje nebezpečné jednání mladistvých, tedy i studentů. Způsoby prevence těchto forem předkládá Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018. Jejím závěrům odpovídají i výsledky mého průzkumu střední škole v Ústí nad Labem.

SUMMARY

This work proves, that all of social-pathological effects exist because of human nature; because of definition of the human society as well. Within the bounds of social pedagogy we are talking about the risk-behavior. It means dangerous behavior of teenagers and students. The forms of prevention of this behavior presents the document National strategy of primary prevention of risk-behavior of children and teenagers for years 2013 – 2018. The same is in results of research on secondary vocational school in Ústí nad Labem.

ÚVOD

Má práce si klade za cíl definovat, analyzovat a pochopit příčiny rizikového chování studentů na středních školách, a to hned v několika rovinách. Tou nejjobecnější je celkový kontext, ve kterém je třeba rizikové chování chápat, tedy mechanismy ve společnosti, na základě kterých lze vůbec o nějakém společenském riziku chápat. Na druhé straně tou nejvíce konkrétní rovinou je popsání (či chcete-li odhalení) jednotlivých forem rizikového chování na jedné konkrétní škole. Jakousi střední rovinou, pořítkem mezi oběma póly je institucionalizovaný postup, který si české školství vytvořilo pro podchycení, prevenci a eliminaci rizikových forem chování.

Těmto rovinám odpovídá struktura práce, přičemž jsem postupovala takřikající platonsky, tedy od nejjobecnější ke konkrétnímu. V první části se za pomoci (především) sociologie zaměřím na vysvětlení toho, jak to že v lidské společnosti i po několik tisíc let trvajícím vývoji dochází k výskytu tzv. sociálně-patologických jevů, které stávající společenský systém ohrožují. Pokusím se dokázat, že existence těchto nežádoucích jevů je nutně obsažena již v samotném principu, na kterém společnost stojí (a jakkoliv toto tvrzení předkládám v úvodu, jedná se o fakt vyvozený a posteriori). Ve druhé části rozeberu Národní strategii primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018, což je metodika, kterou vypracovalo MŠMT (za účelem, jenž je pregnantně uveden již v samotném názvu dokumentu). Nejdůležitější vědní disciplínou, s níž pracuji v této kapitole, tedy bude sociální pedagogika.

Ve třetí části pak představím sociologický průzkum, který jsem na základě předchozích poznatků provedla na Střední průmyslové škole v Ústí nad Labem. Výsledky dotazníkového šetření mě v mnohém překvapily, z čehož snad lze usoudit, že mohou být překvapivé i pro další čtenáře. Celkově by tedy má práce měla přehledně a jasně zodpovědět, proč se mladí lidé rozhodnou jednat rizikově, jaké je vlastně jejich procentuální zastoupení ve skupině (tedy ve školní třídě) a k jakým formám rizikového chování se uchylují nejčastěji.

Ve své práci jsem vycházela z odborné literatury, která k tomuto tématu existuje v dostatečném množství a –mohu-li si dovolit soudit- ve vynikající kvalitě, ať už se jedná o klasiky zahraniční nebo domácí. Za všechny bych tu chtěla jmenovat Anthonyho Giddense, Jana Kellera, Miroslava Dismana, Jana Čápa nebo Milana Nakonečného. Tolik pohříchu jen stručný nástin některých autorů, z nichž jsem čerpala; všechny další samozřejmě uvádím v seznamu literatury.

1 ZÁKLADNÍ POJMY

Má-li se tato práce zabývat rizikovým chováním adolescentů, nelze tento jev považovat za inertní vůči realitě (společenským jevům) a vůči modelu této reality (sociologii jako takové, stejně jak příbuzným disciplínám typu speciální pedagogiky, adiktologie apod.), tj. není možné ho zcela vytrhnout z kontextu celkového pohledu vědy na společnost. Na začátku je proto nezbytné nejprve vysvětlit několik základních pojmů, které nám zkoumaný jev přiblíží a vytýčí mu rámec, v němž se odehrává a skrze který ho také chápeme.

1.1 Společnost a kultura

Nejzákladnějším pojmem, jenž je třeba přiblížit, je zcela jistě společnost. Tuto zároveň nelze dost dobře odlišit od příbuzného pojmu kultura, jakkoliv lze obojí nadefinovat rozdílně. V praxi totiž společnost a kultura koexistují tak dlouho a tak pevně, že do jisté míry splývají. „Bez společnosti nemůže existovat žádná kultura. Platí to ale i naopak: žádná společnost nemůže existovat bez kultury.“(Giddens 1999, s. 32).

Společnost především můžeme chápat jako souhrn všech vazeb mezi jednotlivými lidmi. Bylo by ovšem chybou domnívat se, že se jedná pouze o jakýsi kvantitativně vyšší úroveň (ve smyslu tvrzení, že množství jedinců je více než jeden jedinec). Odlišení je tu i kvalitativní, na celospolečenské úrovni vznikají např. vlastní rozhodovací či korigující procesy (a právě ty nás budou vzhledem k rizikovému chování velmi zajímat), takže je možné se na společnost dívat jako na organismus sui generis (příkladem obecnějšího, filosofického východiska takovéhoho příměru budiž myšlenky Herberta Spencera, ale třeba i Platóna či Aristotela).

Kulturu, pokud budeme zprvu bazírovat na důsledném rozlišení oproti společnosti, „tvoří hodnoty, k nimž se lidé hlásí, normy, které dodržují, a hmotné statky, které vytvářejí.“ (Giddens 1999, s. 32). Z Giddensovy definice vyplývá, že se kloní k maximálně širokému vymezení, tj. začleňuje sem nejen ideální podstatu kultury (umění, zákony, systémy jako náboženství, filosofie či věda), nýbrž i její materiální stránku. Ne vždy tomu tak bylo – ostatně samotné slovo kultura ve svém latinském základu souviselo především s kultivací, pěstováním (lidského) ducha. Takto vymezil kulturu Cicero (Keller 2005, s.180).

Je klíčové, že lidská kultura není univerzální. Je proměnlivá v čase (napříč dějinami) i v prostoru (paralelní existence více kultur v jedné zemi, z velké části takovéto chápání splývá s pojmem „civilizační okruh“). A co je stejně klíčové: i pokud se zaměříme na jednu jednu kulturu v daném čase a v daném prostoru (např. rok 2013, Česká republika), stále zde existuje na nižších úrovních množství odlišností, které, začleňujíc v sobě celé skupiny jednotlivců, vytvářejí své specifické subkultury. Jakkoliv tyto nejsou jakýmsi kulturním mainstreamem, pro jejich vyznavače mají stejný smysl jako hlavní kultura pro celou společnost. Toto konstatování není samoučelné – výše zmíněná definice kultury jí přisuzuje schopnost tvořit (a vynucovat) normy, a tedy i definovat normalitu, stejně jako její opak, deviace. Stejnou schopnost tudíž musejí mít i subkultury, jakkoliv omezenou na mnohem menší počet jednotlivců. Jestliže však normy dané subkultury jsou odlišné, či dokonce v zásadním rozporu s kulturou dominantní, pak zde vzniká potenciál pro jednání (myšleno jednání příslušníků subkultur), jež může být z pohledu mainstreamové kultury vnímáno jako nenormální, nežádoucí, patologické, či prostě: rizikové. Zároveň tímto poukázáním ovšem rozhodně není míněno, že jediným zdrojem rizikového chování je (sub)kulturní odlišnost. Co možná nejširšímu výčtu jeho příčin bude věnována jedna z dalších kapitol.

Zůstaňme ještě na chvíli u definice kultury a vztahu mezi rizikovým chováním a kulturou. Jakkoliv budou rizikovému chování věnovány další řádky, můžeme zatím říci, že společnost (na základě své kultury) označuje za rizikové takové projevy, které mohou vést k sociálně-patologickým jevům, či jsou zkrátka neakceptovatelné. Jenže neakceptovatelné na základě čeho? Na základě norem, a to norem kulturovými vytvořených

a všeobecně přijímaných. Tzn., že v momentu, kdy vzniká první kultura a vytváří první normy, pak zde zároveň automaticky vytváří předpoklad rizikového chování. Tedy v poněkud absurdní zkratce: není rizikového chování bez kultury. To je důvod, proč tento jev musíme zkoumat vždy na pozadí příslušné kultury.

Zároveň, jak podotýká Jan Keller, kultura sloužila k lepšímu spokojování biologických potřeb člověka. „Přenesení“ člověka z přírody do společnosti s sebou ale přináší nové potřeby, jejichž naplnění už je prakticky nemožné. Nikoliv z důvodu omezených kapacit materiálních statků a výrobních technologií, nýbrž z důvodu neomezené fantazie člověka a jeho neukojitelné touze mít něco, co zde ještě není. Je-li pak člověk ochoten jít za tímto snem, za uspokojením svých potřeb bez ohledu na cestu, kterou mu doporučuje či přikazuje společnost a kultura, je-li ochoten neřídít se vytvořenými normami, pak zde pro společenský status quo vzniká...riziko (Keller 2005, s.181).

1.2 Norma a anomie

Vezměme za axiomhypotézu, že každý organismus se snaží přežít. Jestliže jako organismus budeme chápat i společnost, pak snahu o přežití bude z velké část reprezentovat zájem na uchování stávajícího stavu. Dogmatické lpění na takovémto status quo by ji však učinilo rigidní, proto se každá společnost musí i vyvíjet, tedy proměňovat v čase. Chce tak učinit ovšem způsobem, který co nejvíc zachová její „identitu“. Pro oba dva způsoby „přežití“ tj., zachování i vývoj, má vytvořenu tzv. sociální kontrolu. Tento pojem zastřešuje mechanismy, které dodávají řád do společnosti, a tím jí umožňují stabilitu (Keller 2005, s.190). Stejně tak existence takového řádu usnadňuje jedincům orientaci ve společnosti a napomáhá jeho zdárné socializaci. Sociální kontrola má tedy pro socializujícího také orientační funkci.

Tento řád v první řadě představují právě ony normy. Tyto mohou mít povahu tabu, náboženských přikázání nebo třeba zákonů. Od normy pak odvozuje společnost normalitu, tj. chování podle norem. Při prvním pohledu se tak zdá být jasné, co (či kdo) je nenormální – je to odklon od normality. Avšak při bližším pohledu dostávají se zásadní námitky. Znamená normalita dodržování všech norem? Pokud ano, jak velká část společnosti dodržuje opravdu VŠECHNY normy? Pokud ne, nedodržování kolika nebo jakých norem je ještě normální? A co když jsou ostatně některé normy o sobě nesprávné – je normální podle nich jednat? Normy pomáhají kontrolovat jedince ve společnosti, nabízí se zde ale také staré úsloví: „kdo ohlídá hlídačeho psa“?

Aby bylo alespoň trochu jasno v problematice norem, je zapotřebí dodat jim určitou uspořádanost, systematizovat je. Normy můžeme dle jednoho z přístupů rozdělit takto (Dolejš 2001, s.10):

a) podle oblasti sociálního vztahu:

- právní – normy trestněprávní, občanskoprávní a další;
- neprávní – normy zvykové, politické, estetické, morální, náboženské, ekonomické a další;

b) podle druhu předpisu:

- proskribující – normy zakazující
- preskribující – normy přikazující
- opravňující – normy umožňující

c) podle rozsahu sociálních subjektů:

- obecné – normy platné a závazné pro všechny členy společnosti
- partikulární – normy platné a závazné pro určité skupiny osob

d) podle deklarování:

- v písemné podobě – normy ve formě písemných zákonů, vyhlášek a dalších
- ve formě grafických symbolů – normy prezentované dopravními značkami, piktogramy
- ve vědomí lidí bez manifestní kodifikace – zvnitřněné morální normy

e) podle formální stránky:

- formální – normy přesně formálně a slovně formulovány
- neformální – normy předávané v podobě zvyků, tradic, životního stylu

Jak je patrné, lidská společnost si během několika tisíciletí vytvořila důmyslný a široce rozvětvený nástroj, skrze který kontroluje jednání svých členů. Při určitém zjednodušení (prizmatem daného druhu předpisu) nám norma především říká, co musíme, co smíme a co nesmíme. Pokud je chování člověka zcela v souladu s normami, pak je takováto strategie nazvána konformitou. Pokud je v nesouladu, pak je chápeme jako deviantní (tomuto se budeme více věnovat v další kapitole). Prostá existenciální zkušenost s představiteli poddruhu *Homo sapiens sapiens* ovšem současně podotýká, že ne vždy takový *Homo sapiens sapiens* uzná za vhodné se podle těchto norem řídit a

usmyslí si jednat jinak. V takovém případě se pak společnost nařizující mění ve společnost trestající a uchyluje se k sankcím.

Mezi normy, jež nám předává společnost, patří i cíle, kterých bychom měli dosáhnout, a prostředky, které nám to mají umožnit. Merton podle míry akceptace těchto společností nadeřinovaných norem rozlišuje celkem pět strategií, resp. forem akceptace (Giddens 1999, s. 193). Konformní člověk je ten, jehož cíle i prostředky jsou v souladu se společenskými normami. Inovátorský typ dosahuje legitimních cílů novými, tj. (přínejmenším zprvu) nechtěnými postupy.

Následující tři typy zcela odmítají společenské normy, liší se ale v důsledcích takového jednání. Ritualisté se i nadále chovají způsobem, který dané normy vyžadují, a to přesto, že jimi nedosahují cílů „předepsaných společností. O takovém ritualismu de facto mluví Havel svým pojmem „vyprázdněnost hesel“. Může se také ale na „nepolitické“ úrovni jednat o rozšířenou zkušenost každodenního vstávání do práce/školy, aniž by tato práce přinesla kýžené materiální a duševní uspokojení pracujícího/studujícího jedince.

Odpadlíci už zkoušejí i vlastní, společností nepreferované strategie. Pátým typem, z hlediska společnosti nejméně žádoucím, jsou rebelové, kteří za pomoci ne-normálních prostředků usilují o (řeceno s Nietzsche) přehodnocení všech hodnot. Poslední typ je pro společnost a její snahu o identitu nejvíce nežádoucí a nebezpečný, tj. rizikový.

Společnost tenduje k čím dál rychlejšímu vývoji, který svou překotností může na individuální úrovni, tj. na úrovni každého jednotlivého člověka dezorientovat. Pokud ve společnosti převládá ta část, která přestává sociálnímu světu rozumět, resp. věřit v jeho principy, pak dochází ke stavu, že stávající normy/zákony přestávají fungovat. Takovýto stav „bez zákonů“, řecky a-nomoi, nazval Émile Durkheim anomii. Ten mj. znemožňuje i možnost kooperace, kdy jednotlivci nejsou s to harmonicky sladit své cíle a strategie, protože zde není důvěra, či dokonce existence nějakých obecně přijímaných návodů. „Anomie tedy znamená jednak problematičnost cílů a norem jednání, jednak absenci sociálních vazeb mezi jednajícími.“ (Keller 2005, s. 170).

Jak je patrné, členové společnosti se mohou s normami rozejít nejrůznějším způsobem. Pokud chce společnost udržet status quo, pak je v jejím zájmu, aby nejenže podporovala konformitu, nýbrž i znemožňovala, či ztěžovala nedodržování norem. Proto mezi nástroje už zmiňované sociální kontroly patří i sankce, jež de facto používá podle metody cukru a biče. Zatímco běžně jsou sankce chápány ve smyslu trestu, Giddens uvádí, že tyto mohou mít i formu odměny, jež má naopak posilovat konformitu. Sám ovšem dodává, že takovéto pozitivní vymezení sankce se vyskytuje spíše na neformální úrovni, kdy jedinci druhého nějak ocení, např. pochvalou (verbální či gesty), finančně nebo symbolicky. Na vyšší úrovni tak lze chápat např. ocenění udělené hlavou státu či kariérní růst. (Giddens 1999, s.187).

Neformálním typem negativně pojaté sankce může být např. zesměšnění či sociální izolace, na formální úrovni pak např. pokuta, náboženská exkomunikace či odnětí svobody.

1.3 Deviace

Smyslem sankcí je bezesporu eliminovat jakékoliv kroky, které ohrožují samu podstatu společnosti, resp. jejího stávajícího řádu. Jako takové mají i preventivní charakter, mohou totiž odradit potenciální „narušitele konformity“ od jejich záměrů odradit. V sociologii se pro takovou nonkonformitu uchýlil pojem deviantní chování. „Deviaci můžeme definovat jako jednání, které není konformní vůči některé normě či soustavě norem, kterou velké množství osob v dané komunitě nebo ve společnosti akceptuje.“ (Giddens 1999, s.185). Není od věci konstatovat, že deviace není označení jen na úrovni jednotlivců, nýbrž že se používá i v případě celých skupin.

Najdeme přitom hned několik teorií, které se deviací zabývají a vysvětlují jejich příčinu či možná pojetí. (Teorie labelingu, již zmíněná Duvergerova anomie, teorie racionálního chování, koncepce diferencovaných asociací. K těmto a dalším teoriím viz

kapitola 1.4. Příčiny deviantního chování.) Není ambicí ani tématem této kapitoly práce se více věnovat rozboru jednotlivých teorií, k tomu bude ještě prostor v následné kapitole.

Vraťme se však ještě na chvíli k pojetí společnosti coby organismu. Je zřejmé, že je pro organismus výhodnější bedlivě pozorovat možné patologické změny na sobě samém a efektivním, rychlým zakročením je včas odstranit (včas podchytit možná rizika), než je nechat dojít do situace, kdy onen organismus bude nucen podstoupit radikální, bolestivý rež vedoucí k odstranění celé jeho části.

Jestliže za takovýto chirurgický zákrok budeme považovat právě instituci jménem sankce (např. vězení, pokuta, ale třeba i poprava), pak prevencí bude včasné odhalení takových forem chování, které by jednou musely být sankcionovány – odhalit je ve fázi, kdy ještě sankcí netřeba. K tomu je ale zapotřebí, aby společnost měla vytvořena patřičná kritéria, podle kterých bude takováto chování schopna odhalit, tzn. určit, že mohou vést k sociálně-patologickým jevům (ve smyslu zmíněného příměru - nemoci, zranění organismu). Taková kritéria existují: v odborné literatuře existuje hned několik typů chování, které považuje za nežádoucí z hlediska konformity, ba dokonce za nebezpečné anebo přinejmenším, při jejich ponechání, k nebezpečí vedoucí.

Podle míry odchylky od normality se rozeznává odborná literatura několik stupňů deviantního chování - disociální, asociální a antisociální chování (na škále od nejméně závadných po ty nejzávadnější). Na tomto místě malá poznámka: viděno z pohledu psychologie, jedná se o poněkud zavádějící termín. Chování jako jeden z vnějších projevů psychiky vyplývá z biologické podstaty člověka. Avšak ten vnější projev, kdy do hry vstupuje jedincova vůle, motivace, rozhodování a další konativní procesy, je označován jako jednání. Protože však v textu užitý pojem chování už v sociologické literatuře zdomácněl, bude s ním nadále pracovat i autorka.

Kromě toho se operuje i s pojmy rizikové chování, problémové chování a chování delikventní, přičemž každý z těchto pojmů má svá specifika. Ještě před vymezením těchto pojmů ale jedna malá poznámka k deviaci. Přeci jen ne vždy je nutné hledět na tento jev jako na a priori špatný. Deviace je definována jako odchylka od normality,

není ovšem nikde řečeno, že normalita musí být ze své podstaty správná. Co když společností nadefinované normy jsou v rozporu s jinými, vyššími normami, universálně uznávanými či alespoň považované za universálně platné (např. všelidské univerzální hodnoty, vyplývající z různých náboženských systémů či deklarací typu Charta OSN)?

Jsou-li tedy společností vynucovány normy objektivně špatné, pak úmyslné vymezování se proti systému je sice také deviací, avšak deviací pozitivní, jako např. odpor vůči totalitnímu systému. Je ovšem pravda, že záleží na úhlu pohledu: deviant může mít ve všech případech tendenci vnímat svou vlastní deviaci pozitivně, nikoliv negativně.

Nyní k samotnému vymezení jednotlivých typů ne-normálních chování. I v běžné řeči je často užívaným pojmem chování delikventní. Jakkoliv se toto označení týká jevu, kterým se zabývá sociologie a příbuzné vědy, jedná se o termín právní, který v sobě obecně shrnuje všechny aktivity překračující zákonné normy. Proto se zaměříme na další pojmy, které v rámci sociologie přesněji a citlivěji rozlišují jednotlivé úrovně deviantního chování.

Při výčtu začněme u toho, jenž je pro tuto práci nejdůležitější; je jím **rizikové chování**. Může být definováno jako „soubor fenoménů, jejichž existenci a důsledky je možné podrobit vědeckému zkoumání a které lze ovlivňovat preventivními a léčebnými intervencemi.“ (Miovský a Zapletalová 2006). Odvození názvu je výmluvné – jedná se o takové chování, z něhož pro jedince plynou rizika (zřejmá ať už jemu samému nebo přinejmenším jeho okolí). Tato rizika přesto očividně neznamenaají hrozbu natolik velkou, aby jedince od rizikového chování odradila. Na úrovni škol spadá do této definice velmi široké spektrum činností. Jejich výčet ministerstvem školství, které tomuto problému musí věnovat pozornost, a jejich charakteristika budou předmětem druhé části této práce a právě na formy rizikového chování bude zaměřen dotazník, zjišťující četnost a intenzitu těchto jevů na střední škole.

Rizikové chování do jisté míry splývá s tím, co se jinak označuje jako **chování disociální**. To je vymezeno jako neadekvátní, netolerované chování, které sice překračuje společenské normy, ale nijak závažně a není motivováno snahou společnosti

uškodit. Právě tato (relativně) nejméně škodlivá forma deviantního chování je nejčastěji přítomna na školách, a společnost proto vpravila do vzdělávacího systému regulativní a nápravné instituce (zpravidla výchovné poradenství), které mají za úkol projevy disociálního chování znemožnit, popř. izolovat a zcela potlačit. Z naznačené podobnosti mezi rizikovým a disociálním chováním vyplývá, že ony kontrolní školní mechanismy fungují (nebo přesněji - měly by fungovat) i proti tomu, co je míněno výrazem rizikové chování. K jistému významovému posunu u pojmu „rizikové chování“ od všech dalších, zahrnutých pod označení „deviace“ či „sociálně-patologické jevy“ ještě jedna, pregnantně vyjádřená definice na webu Prevence-info.cz, tedy stránkách pod patronací MŠMT: „Pojem sociálně patologické jevy je pojmem sociologickým a postihuje fatální jevy ve společnosti (alkoholismus, krádeže, vraždy apod.), k nimž mimo jiné také musí směřovat opatření primární prevence. Ve školním prostředí pedagogové pracují s rizikovým chováním, které zahrnuje širší spektrum jevů a vůči němuž zaujímají účinná primárně preventivní opatření s cílem minimalizace projevů i rizik takového chování a případně je diagnostikují a následně přijímají efektivní opatření. Jedná se o práci s jedincem, nikoliv s fenoménem.“ (K tomuto viz Rizikové chování versus Sociálně patologické jevy na www.prevence-info.cz.)

Další úroveň, **asociální chování**, už je bráno jako závažnější z toho důvodu, že jeho důsledky jsou obecně škodlivé – tj. asociální chování přináší újmu jeho původci, stejně jako okolí (společnosti). Je nutno podotknout, že rizikové chování v sobě zahrnuje i takové projevy, které spadají právě pod asociální chování, tj. nelze ho úzce ztotožňovat pouze s jednáním disociálním.

Máme tím na mysli už výraznější překročení, resp. porušení společenských norem, ovšem v takové intenzitě, která ještě nepřekračuje normy právní. Zde v odpovědi nastupují speciální pedagogika či psychologické poradenství. Stručně řečeno, jedná se o jakousi přechodnou fázi, která už pro společnost signalizuje velkou míru možného nebezpečí a nebude-li včas podchycena, může se vyvinout v následné chování antisociální (jemuž v právní rovině ve značné části odpovídá pojem kriminální jednání). Je zde tedy ze strany společnosti a jejích institucí poslední možnost, kdy zakročit, pokud nechce mít plné věznice a detenční ústavy.

Antisociální chování je v sociologické terminologii úrovni non plus ultra – je označením pro takový typ činností, že už není třeba vytvářet další pojem. Pod antisociálním chováním se skrývají ty nejvíce nebezpečné, a tedy také nejvíce nežádoucí a potlačované projevy, které vědomě a cíleně společnost poškozují. Právě odtud jejich chápání jako těch nejnebezpečnějších. Pokud by antisociální chování bylo ponecháno bez odezvy a rozšířilo se, společnost by přešla do stavu anomie či jiného stadia rozpadu. Tomu, jak už bylo naznačeno výše, se však snaží zabránit a k prevenci a postihu takových forem asociálního chování proto vytvořila adekvátně silnou odpověď: nejpropracovanějším je v tomto smyslu právní řád a nejvíce „mocnými“ orgány činné v trestním řízení.

Tolik tedy k základnímu vymezení jednotlivých úrovní deviantního chování. Jak je vidět, rozlišujeme je podle kritéria škodlivosti – škodlivosti pro samotného aktéra jednání i pro společnost jako cíl takového jednání. V závislosti na míře škodlivosti má pak společnost vytvořeny jednotlivé instituce, které se aktérům daných chování věnují. Logickou snahou přitom je, aby se zamezilo posunutí méně škodlivého chování k více škodlivému, a v ideálním případě aby se z deviantního jedince stal konformní člen společnosti.

Pokud mají být zákroky společnosti efektivní, pak ale nestačí jen dokázat určit míru závažnosti, tj. dokázat daný typ chování za disociální nebo už antisociální... Stejně důležitým, ne-li důležitějším faktorem je také znalost motivace, tj. schopnost odpovědět si na otázku Proč? – Proč daný jedinec nerespektuje předdefinované cíle a postupy a proč namísto toho jedná takovým způsobem, který jeho nebo ostatní poškozují a po němž nejspíš bude následovat nepříjemná reakce ze strany společnosti? Společenské vědy tedy musí také vyřešit, jaké jsou, resp. mohou být příčiny delikventního chování.

1.4 Příčiny deviantního chování

Vysvětlením deviantního, a tedy i rizikového chování se zabývá celá řada teorií, přičemž každá z nich klade důraz především na jeden faktor, kterému připisuje obzvláštní důležitost. Podle toho, jaký faktor zdůrazňují, je lze obecně rozčlenit do tří skupin:

Teorie biologické

Teorie psychologické

Teorie sociologické

Každá má své přednosti i nevýhody: jako společnou nevýhodu lze určit právě onu přílišnou zaměřenost. Zdůrazňováním jedné determinanty devalvují význam dalších. Existuje samozřejmě také přístup, který se snaží o syntézu všech předchozích, specificky vystavěných, avšak jelikož v sobě obsahuje výše zmíněné přístupy, zaměříme se právě na ně.

Biologické teorie vycházejí z předpokladu, že chování jednotlivce je rámcově určeno jeho tělesnou schránou, ať už se jedná o celkovou tělesnou konstituci, genetické predispozice nebo o přítomnost určitých lokálně omezených znaků, zejména těch netradičních. Biologickým vysvětlením se dařilo především na konci devatenáctého a na začátku dvacátého století. Postupně od nich bylo opouštěno, a to jak z důvodu jejich slabé validity, tak patrně z důvodu jisté dehonestace na poli společenských věd. Příčinou této dehonestace je diskreditace „biologizujících“ teorií nacismem během druhé světové války, kdy ze stejného základu (Darwinova teorie uplatněná na lidskou společnost, antropometrismus aj.) vycházela i cílená likvidace celých skupin populace.

V devatenáctém století právě kvůli sílícímu vlivu evoluční teorie nastal nebyvalý zájem určit, nakolik naše biologická podstata podmiňuje naše chování. Patrně nejvýznamnějším průkopníkem (a také nejčastěji zmiňovaným) je italský kriminolog

Lombroso, působící před první světovou válkou (Vykoupil 2009). Ten tvrdil, že deviantní, tj. nenormální chování přímo souvisí s množstvím, tj. nenormálních netypických tělesných znaků. Studium souboru několika tisíců vězňů postuloval tzv. rozeného zločince – pouhá fyziognomie prý prozradí, zda bude dotyčný jedinec inklinovat ke kriminálnímu, či normálnímu chování.

Druhým okruhem teorií hledajících příčiny deviantního chování jsou ty, jež vidí hlavní důvodem v psychice jedince. I zde lze najít jejich počátky na přelom devatenáctého a dvacátého století, a to především kvůli vzniku psychoanalýzy v podání Breuera a **Freuda**. Na rozdíl od biologických teorií jsou ovšem tyto i nadále rozpracovávány a existuje jich proto více. Asi žádná z nich však nedosahuje významu psychoanalýzy, proto ji zde představíme jako hlavního zástupce.

Je všeobecně známým faktem, že Freudův model osobnosti dělí psyché na tři úrovně: id, ego a superego. Id jako nejnitemnější část našeho já je u všech prakticky shodná: zaměřuje se na ukojení libida. Ego je vyjadřuje naši nejčistší individualitu a superego – právě superego má v našem případě klíčovou roli. Jedná se o důsledek tlaku společnosti formující jedince-svého člena. Při socializaci by mělo dojít k exteriorizaci a interiorizaci sociálních norem. Pokud se tomu tak stane, člověk se stane relativně konformním. Pokud je však interiorizace oslabena, či zcela chybí, pak se vytrácí regulativní funkce superega, omezujícího jinak pudové projevy id. Tzn., že jedinec, který nepřijme za své požadavky jemu předložené společností, bude zcela bezohledně a amorálně jednat vůči druhým. Právě to je podle psychoanalýzy hlavní příčinou deviantního chování. Pro označení takového typu člověka se vžilo označení psychopat, ovšem to s sebou nese jisté problémy a zkreslení. Explicitně na to upozorňuje např. Giddens v citovaném díle. Podle něj nemusí nutně „psychopatický“ typ hned zločincem. Stejně tak má předpoklady pro to stát se průzkumníkem, hazardním hráčem nebo dokonce tím, co označujeme jako „hrdina“. (Giddens 1999, s. 192)

Jiné přístupy (např. **Eysenck**), které nevycházejí přímo z psychoanalytického modelu osobnosti (jejich výčet podává mj. Drapela ve svém Přehledu teorií osobnosti, kde konec konců uvádí nejen psychické teorie, nýbrž i ty sociologické), hledají pro změnu příčinu v určitém „vyladění“ nervové soustavy, která potřebuje větší vzruchy, vede k přílišnému

optimismu, vyznačuje se vyšší mírou impulsivity apod. Časté jsou i odkazy na poruchu žláz s vnitřní sekrecí, které negativně ovlivní temperament osobnosti a tím jeho chování - teď už chování v přísně psychologickém, nikoliv sociologickém smyslu (Sociálně patologické jevy u dětí 2000, s. 15).

Posledním okruhem hledání příčin deviantního chování jsou teorie sociologické. O jedné z nich už byla řeč dříve: jedná se o koncepci **anomie**, stavu, kdy členové společnosti nerespektují všeobecná pravidla, protože je neznají, nerozumí jim či je prostě odmítají a vytvářejí si vlastní. Na tomto místě se tak podíváme na další teorie, které sem spadají. Jednou z nich je **teorie diferenciálních asociací**, která předpokládá, že k deviantnímu chování dochází kvůli špatným návykům/asociacím. I na základě blízkosti k tzv. chicagské škole se zde předpokládá, že pokud jedinec vyrůstá dejme tomu v partě či gangu, tedy ve skupině s vlastními normami (z pohledu majoritní společnosti normami deviantními), pak bude přejímat právě tyto normy. Socializace zde totiž probíhá podle stejného principu: okolí člověka do něčeho „tlačí“, resp. ho k tomu přímo vychovává svým příkladem. Jak věděli už staří Římané: verba movent, exempla trahunt. V daném prostředí se tak jako přirozená může jevit např. krádež, vandalství či dokonce horší projevy. Ostatně právě průkazné deviantní chování může být jakýmsi přijímacím rituálem či podmínkou pro zlepšení statusu ve skupině. Média se čas od času věnují válce drogových kartelů v Mexiku. Jedním z nejobávanějších jsou Zetas, kam jsou vybíráni jen ti mladíci, kteří svou „zdatnost“ prokázali vraždou jiného člověka. Zatímco v majoritní společnosti si za tento čin nesli cejch vraha, ve zmíněném gangu je to podmínkou či dokonce mírou prestiže.

Teorie labellingu má s předchozí teorií jedno společné – příčinu vidí spíše v okolí, nikoliv v jednotlivci. Pro její pochopení je nutné si připomenout dříve zmíněnou sekundární deviaci: deviantní chování člověk nevolí, nýbrž přijímána to na základě „rozhodnutí“ authority. Pokud je projev nějakého rizikového chování (sám sobě nepřilíží závažný, něco, co lze označit jako nevychovanost či drzost) označen za deviantní a za důkaz budoucí problémovosti, pak se aktér takového chování může „podvolit“ a k trvalé deviaci se opravdu uchýlit, ačkoliv to předtím neměl v úmyslu. Pro názornost stejně jako stylistickou preciznost si zde coby ilustrativní příklad dovolím uvést úryvek z

literatury neodborné, avšak popisující reálné situace: Hašek ve svém Dobrém vojáku Švejkovi popisuje soud s hostinským Palivcem, původně (a vykonstruovaně) obviněným za jeho nevině míněný výrok o mouchách a obrazu císaře pána. Paní Palivcová pak rozsudek popsala Švejkovi takto: „Když on se můj přiznal,“ plakala Palivcová, „jak to tady říkal o těch mouchách a o tom obraze, tak to opakoval i na direkci i u soudu... A potom, po rozsudku, když ho odváděli, vykřikl jim tam na chodbě, jak byl z toho celej pitomej: ‚Ať žije Volná myšlénka!‘.“

Zajímavá je jistě i **teorie racionální volby**. Ta zkoumá, nakolik člověk své deviantní chování promýšlí a záměrně uskutečňuje. Giddens na příkladu trestných činů uvádí, že ve více než polovině případů bylo chování dosouzených spontánní, tj. že se k trestné činnosti rozhodli ad hoc. Zcela promyšlené a do důsledků naplánované páchaní trestné činnosti pak bylo konstatováno jen patnáct procent. Statisticky se zde tedy potvrzuje staré úsloví o příležitosti, která dělá zloděje (Giddens 1999, str. 198).

Tolik tedy ke koncepcím, které se snaží postihnout příčiny deviantního chování. Nyní je na řadě praktická stránka věci – tj. jak společnost dokáže těchto znalostí využít pro efektivní předcházení takovému chování a jeho potlačení. Na úrovni této práce se jedná o prevenci a diagnostiku ve školství.

2 DIAGNOSTIKA A PREVENCE RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ VE ŠKOLSTVÍ

Má-li školství splňovat nejen svou vzdělávací, nýbrž i výchovnou funkci, musí mít vytvořeny adekvátní nástroje pro včasné odhalení všech projevů rizikového chování, stejně jako vypracované postupy, jak tyto diagnostikované projevy odstranit. Každý civilizovaný stát dnes proto má své strategie, které v praxi slouží jako manuál pro řešení konkrétních forem rizikového chování – Česká republika není výjimkou, přičemž základní rámec pro posuzování rizikového chování je zpracováván na vládní, resp. resortní úrovni. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT) vytvořilo koncepci, která má předpokládanou platnost na období v horizontu pěti let. Tato preventistická „pětiletka“ nese název **Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018**, přičemž se jedná o zcela klíčový dokument, podle něžž se postupuje na všech nižších úrovních (kraje, obce, školy, školská zařízení...). Inkorporuje v sobě zároveň řadu cílů jiných dokumentů, jakými jsou např. Národní strategie protidrogové politiky a Strategie prevence kriminality. Z tohoto důvodu se na vzniku Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018 (dále už jen Strategie) podílelo nejen MŠMT, nýbrž i Rada vlády pro koordinaci protidrogové politiky a Republikový výbor pro prevenci kriminality Ministerstva vnitra.

2.1 Formy rizikového chování u adolescentů

Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018 vyjmenovává několik základních skupin forem rizikového chování, na které prevence míří především. Jsou to:

„Interpersonální agresivní chování - agrese, šikana, kyberšikana a další rizikové formy komunikace prostřednictvím multimédií, násilí, intolerance, antisemitismus, extremismus, rasismus a xenofobie, homofobie

Delikventní chování ve vztahu k hmotným statkům – vandalismus, krádeže, sprejerství a další trestné činy a přečiny

Záškoláctví a neplnění školních povinností

Závislostní chování - užívání všech návykových látek, netolismus, gambling

Rizikové sportovní aktivity, prevence úrazů

Rizikové chování v dopravě, prevence úrazů

Spektrum poruch příjmu potravy

Negativní působení sekt

Sexuální rizikové chování“

Celek vytváří komplexní ochranu (hlídání?) faktorů fyzických, psychických a sociálních. Mezi zdravotní faktory lze zařadit např. prevenci úrazů či sexuálního rizikového chování, mezi psychické pak ochranu před působením sekt či závislostmi, sociální faktory pak tvoří např. potlačování extremismu či intolerance. Řada jevů je ze své podstaty samozřejmě tvořena více faktory, např. agrese či boj proti poruchám příjmu potravy (fyzické a psychické faktory).

Na současný výčet projevů rizikového chování se ale můžeme podívat i jinak: z hlediska chronologie, tj. jak dlouho už jsou za rizikové pokládány. I zde jsou de facto tři kategorie. Jejich pořadí je určeno sociální statikou (tím, co ve společnosti přetrvává jiným změnám navzdory, např. odsouzení určitého chování), sociální dynamikou (tím,

co přichází právě při společenských změnách) a tím, co je nejméně trvalé a nejproměnlivější – politikou (politickým diskursem odsouzené ne-normální deviace).

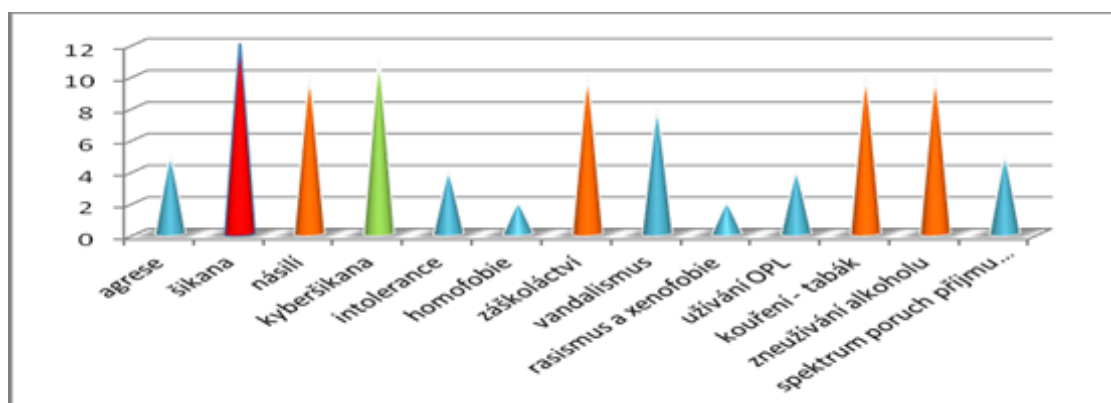
Tak se řada rizikových projevů se v hledáčku školských institucí objevuje konstantě napříč dobami od Rakouska, Rakouska-Uherska přes meziválečné období až po komunistickou diktaturu – těmito nežádoucími rizikovými konstantami na půdě školy jsou jistě záškoláctví, krádeže či agrese. Jako příklad si dovolím použít onen poněkud méně známý fakt o vyloučení pozdějšího československého prezidenta Tomáše G. Masaryka ze všech českých gymnázií pro krádež cylindru (školnímu inspektorovi) – viz publikace Tomáš Garrigue Masaryk Renáty Fučíkové.

Jiné nežádoucí aktivity jsou produktem moderní doby, což se týká např. rostoucí obliby extrémních sportů (mezi které mohl být před sto let s trochou nadsázky považován třeba fotbal, nežádoucí novota z Britských ostrovů), netolismus, kyberšikana apod. Právě kyberšikana je dokonce i na půdě právní řádu vysloveným nováčkem; při geometrickém růstu technologické expanze je zřejmé, že v období před jednou generací prostě v tomto ohledu nebylo CO řešit.

Třetím faktorem, který generuje specifický okruh rizikového chování, je politická ideologie. Toto napohled možná kontroverzní tvrzení není bezúčelně kontroverzní ani subversivní: jedná se prostě o konstatování faktu, že politický režim každé doby (tedy normy společnosti, srovnej k tomuto první kapitole) explicitně označí některé projevy za nežádoucí, protože tyto jdou proti podstatě takového vládnoucího režimu a zpochybňují celé politické paradigma. Při současné (přinejmenším oficiální) dominanci liberální demokracie jsou takovými nevhodnými projevy všechny aktivity porušující některá z lidských práv: obecně je to intolerance, z níž jsou pak specifikovány antisemitismus (za Rakouska-Uherska zcela přehlížen, za protektorátu dokonce nařízen shora), extremismus (vedoucí v důsledku ke svržení stávajícího systému), homofobie. Jistý rozpor mezi oficiální doktrínou potlačování extremismu (hnutí a priori potlačující práva určitých skupin, např. socioekonomických tříd, a vyzývající k násilí, např. krvavé světové revoluci) a legální existencí extrémní strany v parlamentu ponechává autorka raději bez komentáře.

Není jistě bez zajímavosti také srovnání zmiňovaných rizikových projevů na základě jejich četnosti, jak byla zjištěna tvůrci programu Strategie. Vypovídá o tom následující graf (Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018, s. 3).

Graf 1

2.2 Základní východiska

Jakkoliv je název „Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018“ dostatečně výmluvný, není od věci citovat jej pro pospání hlavního cíle, který si tento dokument (resp. jeho zhotovitelé) vytýčil: je jím „Výchova k předcházení, minimalizaci či oddálení rizikových projevů chování, ke zdravému životnímu stylu, k rozvoji pozitivního sociálního chování a rozvoji psychosociálních dovedností a zvládnání zátěžových situací osobnosti jako standardní součást výchovně vzdělávacího procesu v prostředí českých škol zabezpečovaná kvalifikovanými a kompetentními osobami a institucemi a dále pak motivace k opuštění rizikového chování, pokud již nastalo a ochrana před dopady rizikového chování, pokud již nastalo ve výrazné formě.“

Proti rizikovému chování se má tedy postupovat ve všech časových úrovních – v přítomnosti jej diagnostikovat, odstraňovat jeho příčiny z minulosti a předcházet mu do budoucna. Pokud bychom chtěli použít analogii s druhou základní poznávací kategorií, prostorem, pak na otázku Kam cílí Strategie? odpovíme: Na cílové skupiny. Je nasnadě, že hlavní cílovou skupinou (tzv. primární), jsou děti a mládež. Věkové rozlišení jednotlivých podskupin je standardní, proto jen zmiňme, že celkově Strategie cílí na věkové rozmezí tři až osmnáct let. Zajímavější rozlišení ovšem nabízí posuzování cílové skupiny podle míry ohrožení, resp. podle pravděpodobnosti výskytu rizikového chování. Zde jsou konstatovány tři typy:

Obecná populace dětí a mládeže, u níž rizikové chování nastat může a nemusí. Jich se týká tzv. Všeobecná primární prevence, přičemž jakousi základní jednotkou je zde celá třída (a popřípadě větší skupiny, každopádně je tato prevence kolektivního charakteru).

Specifické skupiny dětí a mládeže, což je uhlazeně korektní označení pro takové skupiny, u nichž se dá předpokládat zvýšené riziko...rizikového chování. Výslovně jsou zde uváděny děti z rodin, kde je páchána trestná činnost, se závislostí na alkoholu. Na tyto případy je vedle Všeobecné primární prevence zaměřena i tzv. Selektivní primární prevence. Z kvantitativního hlediska určuje postupy pro práci se skupinami menší než třída, nebo už s jednotlivci.

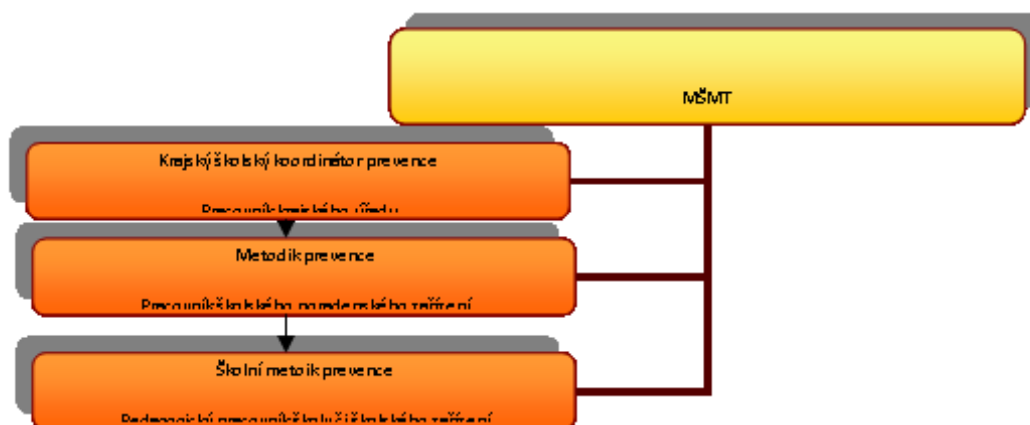
Jednotlivci vykazující rysy rizikového chování, tedy případy, kde už rizikové chování je. Postupy pro tuto podskupinu shrnuje tzv. Indikovaná primární prevence a její charakter je ryze individuální.

Pro úplnost dodejme, že vedle hlavní cílové skupiny existuje ještě několik cílových skupin vedlejších. Jsou jimi samozřejmě rodiče, jejichž výchovná funkce je zkrátka rozhodující a do velké míry nezastupitelná. Jsou to právě totiž rodiče, kteří mají první a hlavní slovo při socializaci dítěte. Strategie se možná překvapivě omezuje (byť ne zcela) na rodiče, které svým chováním vytvářejí dítěti prostředí stimulující k rizikovému chování (závislosti, domácí násilí, kriminalita...). Další vedlejší skupinou, početně významnou, z hlediska přímého vlivu možná méně významnou, je veřejnost.

Strategie zde mluví především o dostatečném informování. Vzhledem k tomu, že veřejnost je de facto společnost, která normy vytváří a vynucuje, je cílené působení na ni jistě důležité. Třetí vedlejší skupinou jsou pak konkrétní lidé, kteří Strategii jako manuál používají ve své práci, preventivní pracovníci v zákopech první linie, či řečeno slovy Strategie: pracovníci v primární prevenci rizikového chování. Tisíce učitelů, ředitelů, školních metodiků prevence, výchovných poradců, školních psychologů a dalších specialistů, kteří každodenně ve třídách, kabinetech a kancelářích převádějí teorii do praxe a zosobňují v očích mladých problémových žáků a studentů onu prevenci a diagnostiku. Díky nim vlastně můžeme mluvit o Strategii s lidskou tváří...

2.3 Úrovně řízení prevence

Strategie počítá s kooperací všech složek pracujících v oblasti prevence rizikového chování. Do programu jsou tak začleněny obě složky veřejné správy, tedy orgány státní správy i samosprávy. Hlavní rozhodovací moc při nastavování základního rámce má samozřejmě MŠMT jako centrální orgán. Nejdůležitější je v tomto smyslu jeho úloha, na jejímž základě „zpracovává příslušný koncepční materiál resortu na dané období – strategii a akční plán, metodicky podporuje a koordinuje aktivity v oblasti primární prevence.“ (Strategie, s.10). Na této úrovni ovšem spolupracuje ještě několik dalších ministerstev podle jejich příslušné gesce: ministerstvo zdravotnictví (pro oblast omamných látek, tabákových výrobků apod.) a prostřednictvím svých podřízených orgánů i ministerstvo vnitra a Úřad vlády. Všechny ostatní složky už jsou MŠMT podřízeny, jak ukazuje následující schéma (Strategie, s.13):

Na nižší správní úrovni, tj. na krajích, zastřešuje Strategii Krajský školský koordinátor prevence. Po vzoru vyšší úrovně i zde probíhá spolupráce s koordinátory prolínajících se oblastí (protidrogová politika atd.). Ze své funkce je Krajský školský koordinátor prevence nadřazen pracovníkům školské úrovně, jejichž činnost koordinuje. Krajská úroveň je tedy jakýmsi prostředníkem mezi státem a školou v konkrétní obci. Na určitém pomezí z hlediska místní působnosti vystupuje na krajské úrovni ještě Metodik prevence v pedagogicko-psychologické poradně, který je ovšem krajskému koordinátorovi podřízen. Jeho úlohou je vytváření školám zázemí a podmínky pro prevenci rizikového chování i řešení toho už nastalého. Na tomto místě si dovoluji malou jazykovědnou úvahu: Mluvíme-li zde o prevenci rizikového chování (tedy o činnosti, jež mu má zabránit, předchází mu), pak to není zcela přesné: metodik prevence totiž provádí i de facto „represi“, tj. reakci, která přichází PO už nastalém projevu rizikového chování. Aby byl tento patrně nezamýšlený doublethink odstraněn, lze snad celý problém chápat jako prevenci asociálního, či antisociálního chování (viz předchozí kapitola). Tomu totiž opravdu předchází takřka výhradně.

Na úrovni školy pak Strategii aplikuje **školní metodik prevence**, pracovník školy, který dokument převádí do praxe řešením už konkrétních problémů, resp. rizikového chování konkrétních žáků dané školy. Jeho hlavní náplň práce je v tomto zřejmá: „Koordinuje tvorbu a kontroluje realizaci preventivního programu školy (tj. *prevenci forem rizikového chování, jak budou popsány v další kapitole – pozn.aut.*)...Metodicky

vede pedagogické pracovníky školy v oblasti prevence rizikového chování, např. vyhledávání problémových projevů chování, preventivní práce s třídními kolektivy apod. (Strategie, str. 12).

Strategie přitom předpokládá další rozšíření a zpřesnění tohoto systému prevence. Vedle zamýšlené spolupráce s Krajskými hygienickými stanicemi se jedná o prosazení relevantní legislativy, která by školskou prevenci normativně ukotvila v právním řádu: Neznamená to pochopitelně, že současná podoba nemá v právním řádu oporu či je dokonce ilegální. Ovšem vzniká na základě více norem, ať už s jedná o zákony či vyhlášky ministerstev. Jako právní pramen uvádí strategie (řazeno sestupně dle descendenční teorie):

(školský) **zákon č. 561/2004 Sb.**, o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání; **zákon č. 109/2002 Sb.**, o zařízeních ústavní výchovy, ochranné výchovy a zařízeních preventivně výchovně péče; **zákon č. 379/2005 Sb.**, o opatřeních k ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami a o změně souvisejících zákonů; **zákon č. 563/2004 Sb.**, o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů

vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních; **vyhláška č. 317/2005 Sb.**, o dalším vzdělávání pedagogických pracovníků, akreditační komisi a kariérním systému pedagogických pracovníků; **vyhláška č. 73/2005 Sb.**, o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných, ve znění pozdějších předpisů se zabývá problematikou dětí se speciálními vzdělávacími potřebami (ve vztahu k primární prevenci zejména oblast sociálního znevýhodnění). **vyhláška č. 74/2005 Sb.**, o zájmovém vzdělávání, ve znění pozdějších předpisů

Metodický pokyn MŠMT k prevenci sociálně patologických jevů č. j.: 14514 z roku 2001.

Další vizí, která bude nejspíše zajímat především školní metodiky prevence, je ubrání jejich přímé pedagogické činnosti, tzn. že tito pracovníci se budou věnovat převážně

prevenci na úkor učení. Celkově lze v cílech plánovaných na období let 2013-2018 vysledovat záměr o jasnější vymezení pravomocí a povinností jednotlivých úrovní tak, aby systém fungoval co nejefektivněji a nedocházelo k vytváření duplicit (dvě funkce dělají totéž) či naopak hluchých míst (určitá oblast není přímo řešena žádnou funkcí).

3 PRŮZKUM RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ NA STŘEDNÍ PRŮMYSLOVÉ ŠKOLE V ÚSTÍ NAD LABEM

3.1 Charakteristika školy

Střední průmyslová škola v Ústí nad Labem je jednou z páteřních škol Ústeckého kraje a zároveň školou fakultní. Má dvě střediska – Středisko Resslerova a Středisko Stříbrníky. Na základě známosti s učitelem působícím ve Středisku Stříbrníky jsem se rozhodla provést svůj průzkum forem rizikového chování právě tam. Jakkoliv jsou zde akreditovány i obory maturitní, pro potřeby této práce jsem však musela využít obory učební, které jsou zde tři.

Jedná se o tříleté obory Elektromechanik pro zařízení a přístroje, Elektrikář-silnoproud a Manipulant poštovního provozu a přepravy. Každý z oborů má v pro daný ročník otevřeno právě jednu třídu. Jelikož jsem potřebovala vybrat jen redukovaný vzorek, rozhodla jsem se průzkum dělat pouze mezi studenty jediného oboru. Po konzultaci s učitelem jsem zvolila manipulanty poštovního provozu a přepravy, tj. prostě budoucí pošťáky.

Vedly mne k tomu především dva důvody. Zaprvé je v tomto oboru zastoupeno i větší množství dívek, zatímco předchozí obory jsou vysloveně mužské. Konečné výsledky průzkumu by tak byly zkresleny absencí žen, u nichž mají rizikové formy chování často svá specifika. Druhým důvodem pro výběr tohoto oboru bylo doporučení učitele, který v neformálním rozhovoru poněkud zpochybnil mentální a intelektuální připravenost studentů oborů Elektromechanik a Elektrikář k vyplňování dotazníku (k tomuto viz další strana.). Tím bych ovšem nerada vyvolala dojem, že by si zmíněný učitel kdovíjak cenil intelektuální zdatnosti poštovních manipulantů a manipulantek.

Na škole působí školní metodik prevence a zvláště ještě drogový preventista. V době mé návštěvy na této škole měl pedagogický sbor za sebou poradu, na které bylo uděleno pouze jedno podmíněčné vyloučení (z mě blíže nespecifikovaných důvodů), několik důtek ředitele školy a –dle vyjádření učitele, který byl mou spojkou na daní škole– několik desítek důtek třídního učitele, zpravidla za pozdní omlouvání absence, neomluvené hodiny a nekázeň v hodinách. Tolik zatím k prvotnímu seznámení s terénem. Tomu, jak bude tento terén zmapován, je už věnována následující část.

3.2 Metodika průzkumu

Průzkum vychází z myšlenek popsaných v první části této práce a z definice forem rizikového chování, jak ho popisuje Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018 (viz druhá část této práce).

Mou hypotézou byl předpoklad, že na Střední odborné škole v Ústí nad Labem, konkrétně v nematuritním oboru, se výskyt rizikového chování nebude příliš odlišovat od četnosti popsané ve Strategii. Lze totiž předpokládat, že tato škola není v tomto smyslu oproti jiným školám nějak specifická. Přesto však k určitému posunu může dojít: severní Čechy, oblast tzv. Sudet, vykazují v celorepublikovém srovnání dlouhodobě vyšší míru některých sociálně-patologických jevů (zejména rasismus a konzumace drog). Mladiství z této oblasti proto mají kolem sebe více negativních vzorů pro své chování.

Cíle bylo zjistit formy rizikového chování a četnost jejich výskytu na Střední průmyslové škole v Ústí nad Labem. Tomu odpovídá i určení adekvátního vzorku zkoumané populace.

Pakliže na základě sociologické terminologie chápeme populací soubor všech studentů dané školy, pak vzorkem, tedy souborem zkoumaných jednotek populace, jsou studenti jedné třídy druhého ročníku. Uvážíme-li, že nematuritní obor je tříletý, pak

druhý ročník je na první pohled jakýmsi statistickým průměrem, dobře uvědomovaným samotnými studenty: „druháci“ jsou již dostatečně aklimatizovaní na půdě školy a lze u nich předpokládat menší obavy z důsledků rizikového chování ve smyslu postihu ze strany školy. Zároveň mohou porovnat tyto formy u mladších a stejně tak i starších spolužáků.

Co se zvolení počtu tříd týče, pro daný ročník existuje na škole právě jedna třída. Lze samozřejmě rozšířit počet respondentů na více ročníků, ovšem statistická odchylka ve zjištěných skutečnostech by patrně byla zanedbatelná. Jak už bylo popsáno výše, druhý ročník lze považovat za dostatečný vzorek. Ke kvantitativnímu výběru vzorku z populace tak, aby došlo k co nejmenší odchylce v měření (příčemž vždy musí být z podstaty věci nějaká) viz Disman, 2000, s.99.

Stejně tak bylo nutné si vyjasnit, jaká bude technika sběru informací, a podle toho vybrat vhodné nástroje pro tento sběr. Bude převažovat charakter kvantitativního výzkumu, nicméně vzhledem k menšímu počtu respondentů lze částečně uplatnit i průzkum kvalitativní. Technikou, která v daném případě umožní kombinovat výhody obou postupů, je dotazník. Série uzavřených, polouzavřených a stejně tak otevřených otázek bude pokrývat celé spektrum výše pojmenovaných forem rizikového chování a zároveň umožní jednotlivým respondentům, aby poskytli vlastní, dotazníkem „nevnučený“ pohled na danou problematiku. Dotazník je záměrně konstruován tak, aby byl stručný a časově nenáročný – delší rozsah by mohl respondenty a priori odradit. Stejně tak bylo dáno na doporučení učitele, aby v textu bylo co možná nejméně cizích slov (ponechávám důvod toho raději bez komentáře). Pokud už se v textu cizí slovo přeci jen vyskytlo, bylo raději ihned vysvětleno.

U jiných forem sběru dat převažovaly jejich nevýhody: přímé pozorování prakticky vylučují samotné okolnosti (není možné neustále sledovat celou skupinu respondentů, navíc jejich chování a jednání by bylo ovlivněno přítomností pozorovatelky). Na jednotlivé rozhovory je počet respondentů pro změnu moc velký (z hlediska potřeb této práce by validita nekompensovala časovou náročnost) a studium dokumentů by přineslo jen pramalé výsledky.

Nyní k samotnému sběru dat. Dotazník byl předán na začátku vyučovací hodiny učitelem. Studenti byli seznámeni s účelem daného dotazníku, požádáni o pravdivost ve svých odpovědích, byla jim zaručena anonymita a následně dostali čas na vyplnění (časová lhůta byla teoreticky nastavena délkou běžné vyučovací hodiny, tj. na čtyřicet pět minut, avšak podle vyjádření učitele skončili studenti s vyplňováním do dvaceti minut). Během vyplňování zůstal učitel ve třídě, aby zajistil klidnou atmosféru ve třídě a případně zabránil možnému ovlivňování jedněch respondentů druhými. Po celou dobu však neopustil prostor za katedrou a takřkajíc nestál respondentům za zády. Po vyplnění dotazníku jej respondenti vložili do obálky, zalepili ji a tyto obálky pak předal učitel autorce této práce. S tímto postupem byli studenti seznámeni, aby se předešlo obavám, že se o nich učitel dozví něco, co si nepřejí (mohlo by tak dojít ke zkreslení dat).

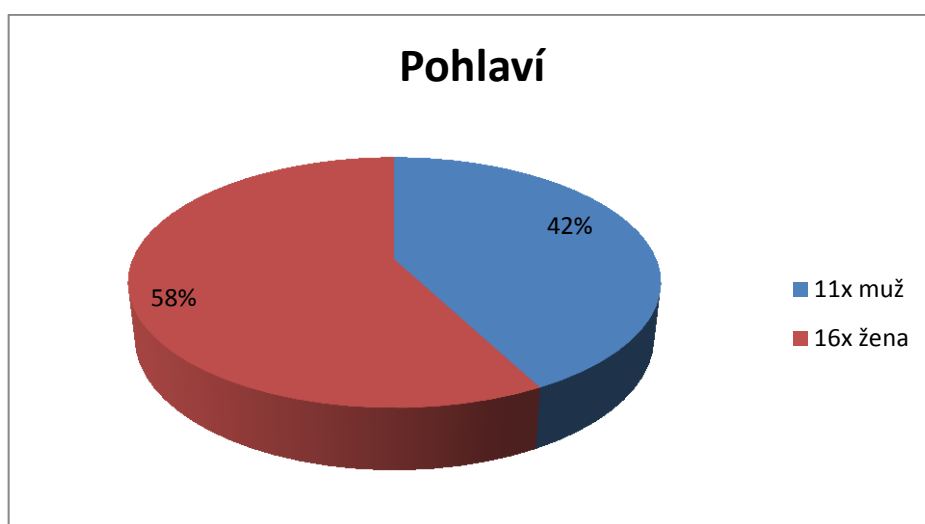
Po vyhodnocení odpovědí byly konkretizovány nejčastější formy rizikového chování na dané škole a vše vizualizováno za pomoci grafů. Učitel byl po vyhodnocení dotazníkového šetření seznámen s jeho výsledky a požádán o vyjádření ke konkrétním zjištěním (nedostal přitom možnost nahlédnout do samotných archů s odpověďmi). K tomuto kroku jsme přistoupila pro to, abych i díky jeho pohledu na věc (coby „insidera“ obeznámeného s dlouhodobým klimatem ve třídě) získala patřičný kontext.

Na následujících stranách budou postupně představeny všechny otázky dotazníku tak, jak šly za sebou. Dále grafické znázornění četnosti jednotlivých odpovědí a krátký komentář, bude-li třeba. Celkové shrnutí bude obsaženo na závěr.

Zde rovnou jedna technická poznámka – v samotné Strategii se uvádí, výsledek je sumarizací závěrů ze všech krajů, přičemž ale neexistovala jednotná metodika pro sběr dat. Následkem toho mohlo dojít ke zkreslení. V rámci neexistence jednotné metodiky jsem se proto rozhodla zjišťovat především ty formy rizikového chování, které jsou ve Strategii uvedeny jako nejčastější. Pominula jsem proto např. negativní působení sekt – jako další argument pro tuto absenci slouží skutečnost, že severní Čechy patří obecně k regionům s nejvyšším počtem bezvěrců. Nezjišťovala jsem také rizikové chování v dopravě, protože není přímo spjata s půdou školy. Naopak jsem se po poradě s učitelem rozhodla zaměřit oproti Strategii navíc na netolismus, jehož důsledky se mohou projevit i ve vyučování, např. hraním her.

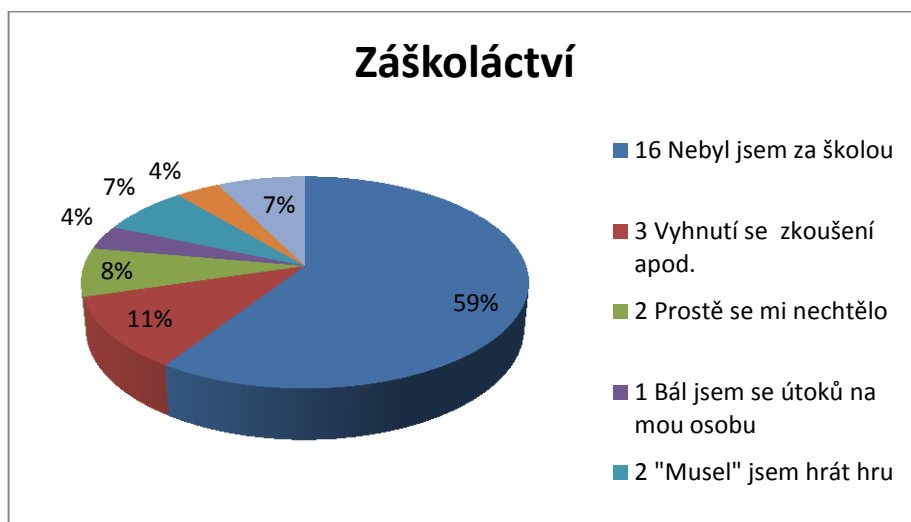
3.3 Výsledky průzkumu

Graf 2

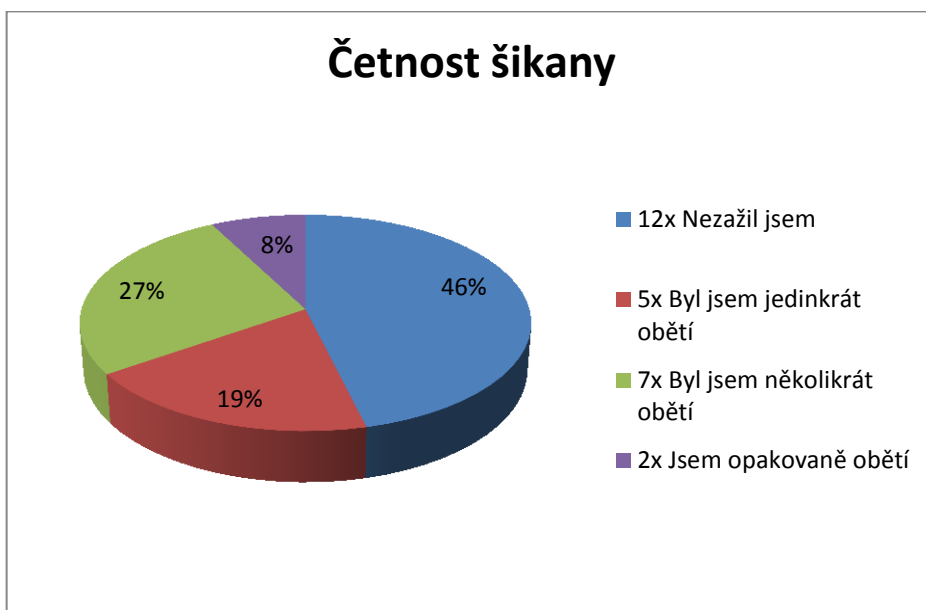
Zdánlivě banální otázka na pohlaví byla pro úvod zvolena zcela záměrně. Především ukáže, zda lze od respondentů vůbec očekávat pravdivost v jejich odpovědích – porovnáním statistiky od třídního učitele a odpovědí studentů bylo zjištěno, že přinejmenším v této otázce všichni odpověděli podle pravdy a nedošlo k pozoruhodným změnám pohlaví podle libovůle respondenta. Jednoduchost otázky zároveň měla za cíl „naladit“ respondenty k vyplňování dalších otázek, vyžadujících už poněkud hlubšího zamyšlení se. Genderové hledisko zároveň může napomoci při pochopení některých odpovědí; např. u žen lze předpokládat šikanu spíše verbální, zatímco u mužů spíše fyzickou apod.

Graf 3

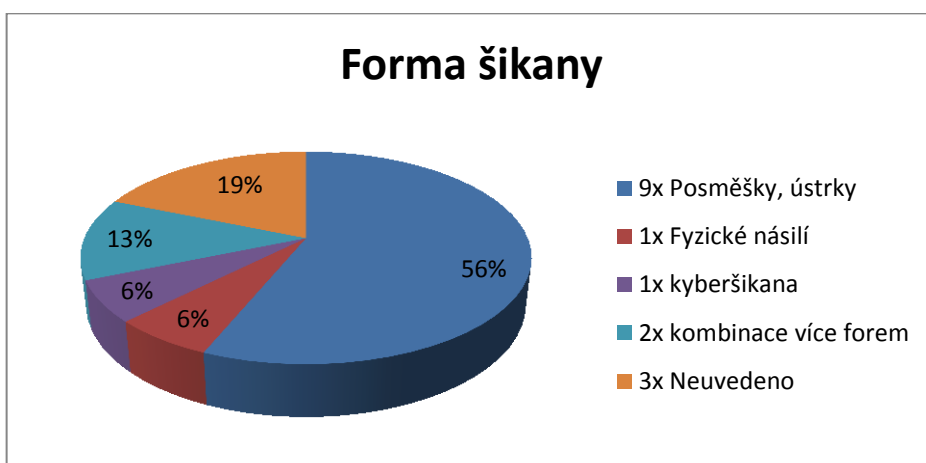

Co se výběru otázek týče, záměrně byly předvoleny některé možné důvody záškoláctví, které měly za úkol poodhalit jiné formy rizikového chování, na které ještě bude explicitně dotazováno později, např. netolismus či šikana. Skutečně se pak v odpovědích prokázalo, že subjektivně pocíťovaná potřeba hrát hru byla důvodem k záškoláctví hned ve dvou případech a šikana, resp. obava z ní v jednom případě. Pokaždé se jednalo o muže. Fakt, že za školou někdy byla více než třetina třídy, označil následně učitel za běžný na dané škole.

Graf 4

Graf 5

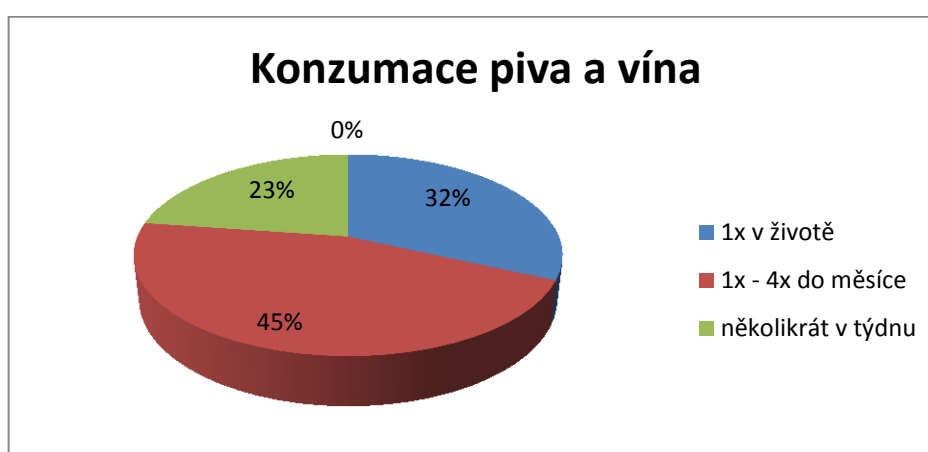
Otázka byla záměrně postavena tak, aby studenti mluvili jen o případě, kdy sami byli obětí. V jiném případě by se totiž mohlo stát, že by deset lidí popsalo tutéž věc a četnost šikany by se tak zvýšila desetinásobně, čímž by došlo k fatálnímu zkreslení výsledků.

Aniž by autorka chtěla tuto problematiku bagatelizovat, je patrně na místě podotknout, že všech pět případů, kdy respondent byl obětí šikany, odpovídá formě posměšků či ústrků. Vzhledem k velmi malé intenzitě takovýchto projevů stejně jako neopakování se lze uvažovat o tom, že se o šikanu tak, aby byla reálně postihnutelná učitelem, de facto nejedná.

Jedinkrát se v odpovědích objevilo fyzické násilí – jeho terčem byl muž, obětí útoku se stal jedinkrát.

Co se týče dvou případů, kdy je respondent obětí opakovaně, jedná se v obou případech o ženy – jedna si stěžuje na soustavnou kyberšikanu (přes Facebook), druhá na kombinaci sociální izolace a posměšků. Když byl učitel s tímto faktem seznámen, vyplynulo z jeho reakce, že o problému ví a že už byl tento řešen na pedagogické radě.

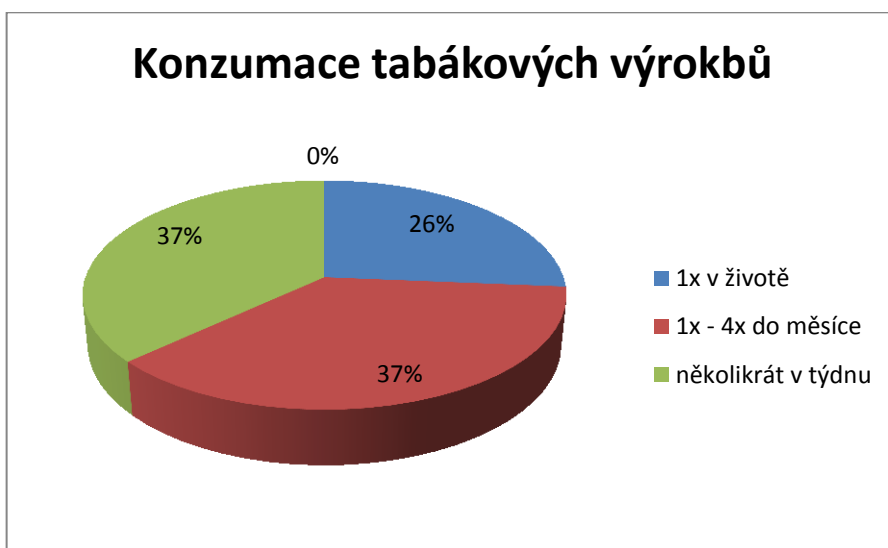
Graf 6

Graf 7

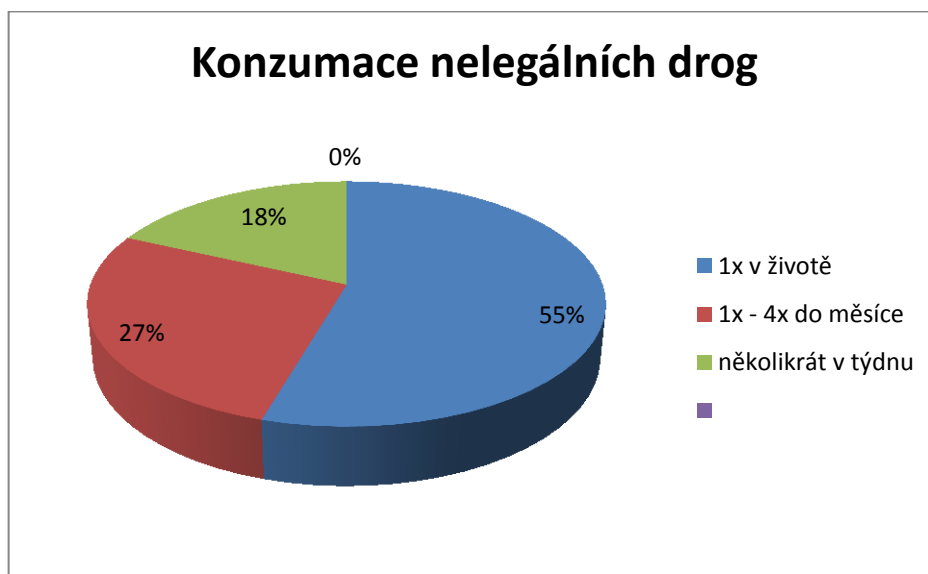

Graf 8

Graf 9

Z průzkumu vyplynulo, že konzumace alkoholu je na střední škole poměrně rozšířená, a to přesto, že vzhledem k věkovému rozpětí respondentů je nelegální jim alkohol prodávat. „Hospodská kultura“ české populace je zde patrně tím faktorem, který na školní mládež silně působí v rámci socializace (vzory v rodině, u starších kamarádů, v showbyznysu...).

Jako poněkud překvapující se může jevit zjištění, že tvrdému alkoholu holdují dotazovaní studenti více než pivo. Lze se to snad vysvětlit tím, že zatímco pivo je spjato s výčepem, kde si hostinský spíše hlídá věk zákazníků, lahve tvrdého alkoholu lze koupit v obchodech, kde prodávající nemusejí mít zájem či čas kupující legitimovat. Stejně vysvětlení pak můžeme použít i v případě tabákových výrobků.

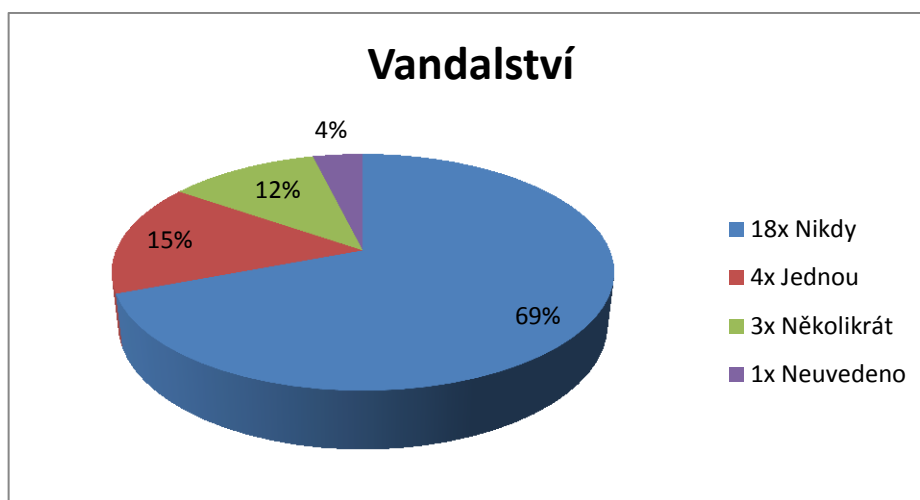
U drog jednoznačně dominovala marihuana, jen ve dvou případech se jednalo o pervitin (jednou na zkoušku, resp. 2x do měsíce). V jednom případě uvedl respondent užívání drogy jednou do měsíce, avšak nijak jí nspecifikoval.

I zde jsem výsledky dotazníkové šetření konzultovala (v obecné rovině) s učitelem. V případě konzumace drog bylo evidentní, že byl mile překvapen – očekával totiž mnohem větší míru experimentování s drogami a jejich konzumace. Ohledně výsledků

dokonce vyjádřil svou pochybnost, resp. uvedl svou domněnku, že studenti možná neodpovídali zcela podle pravdy a část z nich své drogové zkušenosti zatajila.

Do závěrečného shrnutí nebudou započítáni studenti, kteří uvedli, že žádnou z uvedených látek nikdy nezkusili (celkem 2 respondenti) nebo ji zkusili jen jednou (5 respondentů).

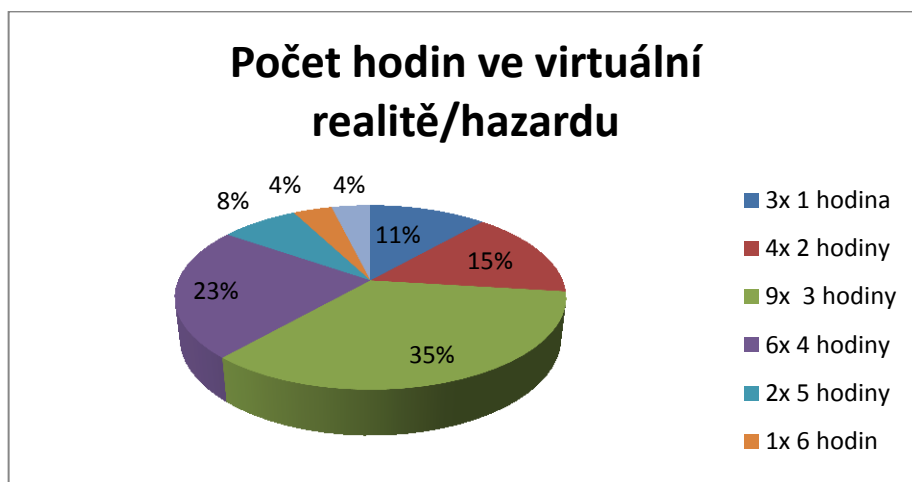
Graf 10

Na tomto místě jen poznámka k důvodům vandalství. Pětkrát se objevila odpověď „nevím“. Dvakrát došlo k vandalství kvůli „nudě“, jednou pak proto, že „mě nas..l spolužák“. Zbytek důvod neuvedl vůbec.

Dva respondenti se rozhodli deklarovat, o jakou věc se jednalo. V jednom případě to byly jinak neupřesněné „modely v chemii“ (podle učitele se patrně jednalo (o kuličkové modely molekul, blíže k tomu však nic nevěděl), v druhém případě o „topení“.

Graf 11

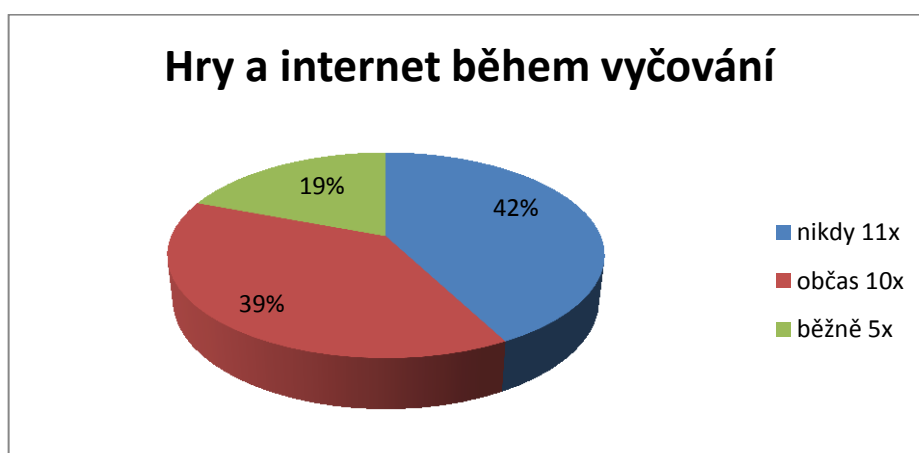
Tento graf ukazuje součet hodin uvedených u jednotlivých důvodů. Právě tento součet je patrně rozhodujícím kritériem pro posouzení toho, zda už se jedná o netolismus, tedy závislost, či ještě ne. Musí se však vzít v úvahu ještě další faktory – celkový počet hodin volného času u jednotlivých respondentů, zda se hodiny strávené ve virtuální realitě překrývají s oficiálním časem pro plnění povinností apod. Ze zcela subjektivního hlediska si dovolím tvrdit, že 5 a více hodin strávených ve virtuální realitě je vzhledem k věku respondentů poměrně alarmující. Tito budou v resumé započítáni do kategorie závislostního chování.

Graf 12

V tomto grafu je zobrazeno, kolik hodin z celkově uvedených (všemi respondenty) připadá na jednotlivé důvody pobývání v e virtuální realitě. Jak je patrné, takřka shodně jsou největším lákadlem hry a sociální sítě, přičemž hry mají nepatrný náskok o jednu hodinu. Hazard, z hlediska přímých negativních důsledků asi nejnebezpečnější druh zábavy (z uvedených), má nejmenší výskyt. Co se jiných důvodů týče, bylo dvakrát uvedeno „nakupování“, jednou „čtení novin“, jednou „porno“ a ve dvou případech nebyly dále konkretizovány.

Graf 13

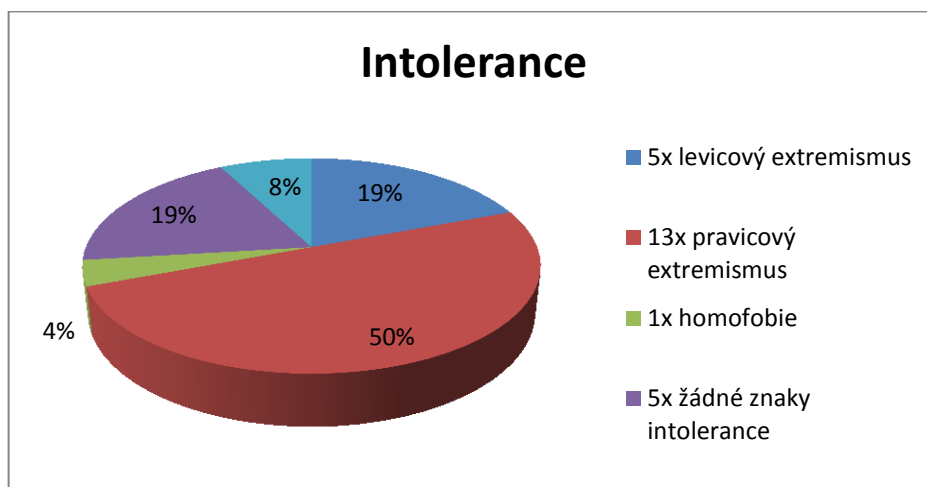

U 15 lidí lze konstatovat, že alespoň občas neplní své školní povinnosti. Protože však i učitelé ponechávají drobné a méně časté prohřešky bez trestu, bude v resumé do neplnění školních povinností přičteno pět lidí.

Po předchozí krátké promluvě s učitelem bylo odstoupeno od původního záměru nechat respondenty, aby sami sebe označili pojmy jako levicový či pravicový extremistu, antisemitu nebo homofob. Zaprvé byla vysoká pravděpodobnost, že by dotyčným pojmům studenti přesně neporozuměli, zadruhé by při takto pregnantním označení měli větší nechuť říci pravdu. Inklinování k jednotlivým projevům intolerance proto bylo vyvozeno nepřímou, a to na základě uvedeného negativního postoje k vybraným skupinám lidí, kteří jsou běžně podle definice negativně vnímáni, pokud se subjekt ztotožňuje s určitým hnutím či obecně vykazuje intolerantní postoje. Nyní ještě klíč, podle kterého byl u respondentů určen druh jejich případné intolerance:

- levicový extremismus (vadí církev/bohatí + pravicoví extremisté či anarchisté). Pozn.: církev byla vypsána hned několikrát v kolonce „*jiné skupiny*“, proto ji zde uvádím
- pravicový extremismus (vadí cizí rasy a etnika + levicoví extremisté či anarchisté)
- homofobie
- žádné znaky intolerance (sem počítáni ti, kterým vadí JENOM pravicoví či levicoví extremisté)

Graf 14

Jak vidno, dotazovaná třída je potenciálním elektorátem Dělnické strany sociální spravedlnosti, tj. pravicově extrémního uskupení. Odpovídá to skutečnosti, že k extrémním ideologiím zpravidla inklinují lidé s ne-vysokoškolským, učňovským vzděláním (a také nižší inteligencí). Všech třináct respondentů, u kterých lze pravicový extremismus konstatovat, odpovědělo, že jim vadí Romové. K nim byli takto přibráni ve většině případů Vietnamci, o něco méně pak židé, černoši a komunisti a dvakrát i homosexuálové. Pravicovost by možná šlo zpochybnit u respondenta, kterému kromě Romů a Vietnamců vadí ještě bohatí (odpor vůči sociální stratifikaci není pro pravé spektrum typické).

Že je v případě zkoumané třídy extremismus právě pravicový, a to velmi výrazně, lze vysvětlit patrně tím, že Ústí nad Labem je oblastí s velkým procentuálním zastoupením romské populace, vůči které panuje velmi silná animozita. Ta je navíc zcela nepokrytá nejen mezi studenty, ale dokonce i mezi kantory, jak mi naznačil sám třídní učitel. Kombinace denně viděných problémů spjatých s romskou menšinou a halasných, líbivých hesel volajících po tvrdém postupu při řešení těchto problémů pak udělá své.

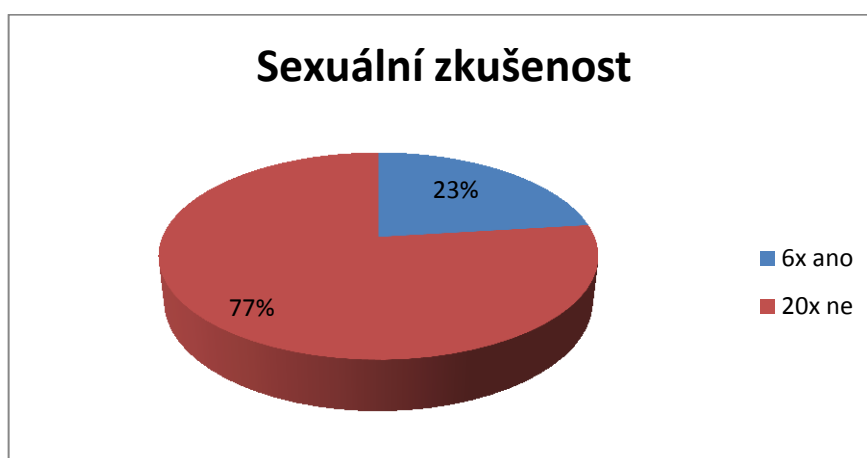
Levicový extremismus, resp. inklinování k němu, lze konstatovat u studentů, kterým vedle nacistů vadí i bohatí a třikrát církev, uvedená v poslední kolonce. Že práce církev

byla takto explicitně zmíněna by šlo možná vysvětlit tím, že v poslední době se jedná o poměrně silně medializované téma kvůli církevním restitucím.

Pouze jeden student uvedl, že mu vadí jenom homosexuálové. Dalším dvěma vadila tato skupina v souvislosti s dalšími, tyto respondenti proto byli započítáni k pravicovému extremismu a nikoliv k „pouhé“ homofobii.

K tomuto tématu pak ještě jedna poznámka: překvapující bylo, že nikdo z respondentů nevyužil možnosti vysvětlit, proč mu dané skupiny obyvatelstva vadí. Všichni danou kolonku ponechali nevyplněnou.

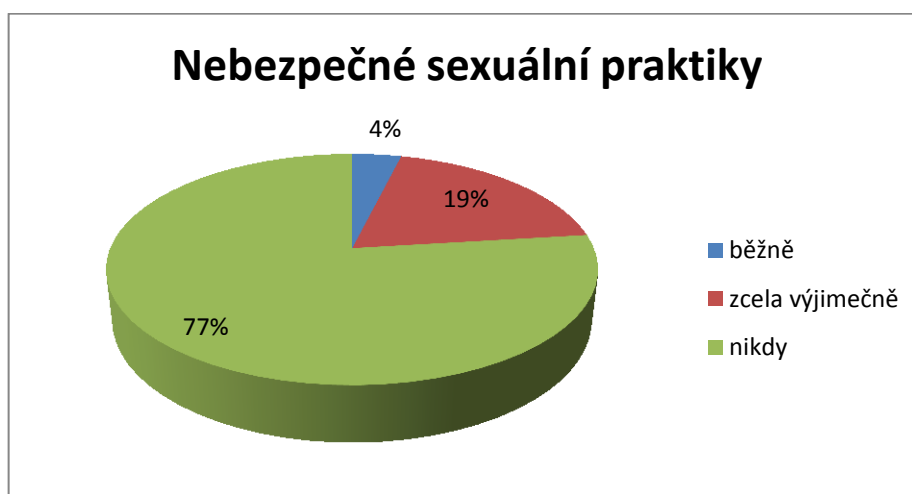
Graf 15

Graf 16

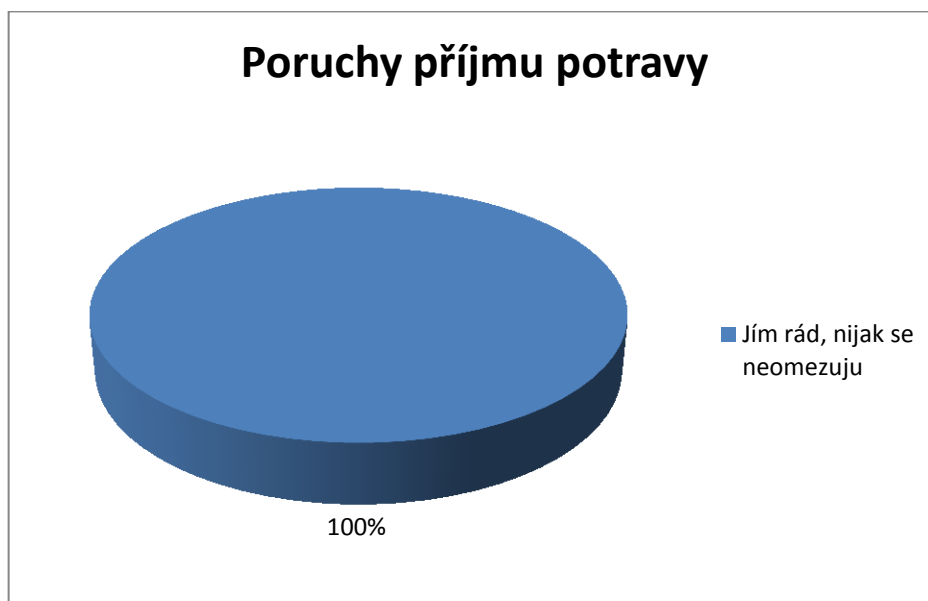
Graf 17

Za klad můžeme považovat, že většina respondentů přistupuje (alespoň dle svých odpovědí) k případnému sexu zodpovědně. Za zápor můžeme považovat, že část respondentů k tomu tak nepřistupuje. Potenciální rizikové chování lze konstatovat u dvanácti respondentů.

Graf 18

V tomto případě je závěr na základě dotazníkového šetření jednoznačný: nikdo z respondentů nevykazuje poruchy příjmu potravy. Všichni až na jednoho zaškrtnli odpověď a). Jedinou výjimkou byl student, který zvolil variantu d), k níž uvedl, že „*se mu zvedá kufr z koprovky*“. Tuto odpověď si dovolila autorka práce zařadit do spektra normality.

Nikdo z respondentů nevyužil možnosti, aby se v závěru dotazníku samostatně v několika větách vyjádřil k čemukoliv, co se týká výše zkoumaných jevů.

ZÁVĚR

Relativně specifické, konkrétní téma své práce jsem se pokusila postupně nahlédnout i z pozic co nejobecnějších. Důvodem je snaha uchopit kontext, ve kterém je zapotřebí problematiku sociálně-patologických jevů na školách chápat. Právě proto byly sociologicky uvedeny obecnější pojmy jako společnost či normy a sankce – vědecké paradigma je nutně prvním krokem na cestě za odhalením podstaty faktů. Pokusila jsem se v první části práce dokázat, že jsou-li sociálně-patologické jevy na jedné straně společností odsuzovány a pokud možno eliminovány, tak na straně druhé musí být tyto vždy přítomny už kvůli způsobu, jakým společnost definuje normalitu. Vše, co existuje mimo obecně přijímaný konsensus, je nenormální, potenciálně nebezpečné. Pro takové ne-normální odchylky od konvencí pak mohou mít jejich iniciátoři nejrůznější příčiny: ať už podstaty biologické, nebo psychologické, resp. sociologické.

Ve druhé části bylo nastíněno, jakým způsobem může být konkrétní společenský problém řešen, tj. jak po jeho teoretickém nadefinování je prakticky řešen. Společnost tak vytváří institucionalizovanou ochranu (kloubící prevenci i represí): v případě sociálně patologických jevů ve školství je vyjadřuje doktrína takové ochrany Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018. Tento dokument už konkrétně definuje jednotlivé problémy a rozpracovává, resp. určuje parametry pro rozpracování jednotlivých případů na školách. Jakýmsi posledním pomyslným článkem celého řetězce vedoucího k žákovi-aktérovi rizikového chování je školní metodik prevence.

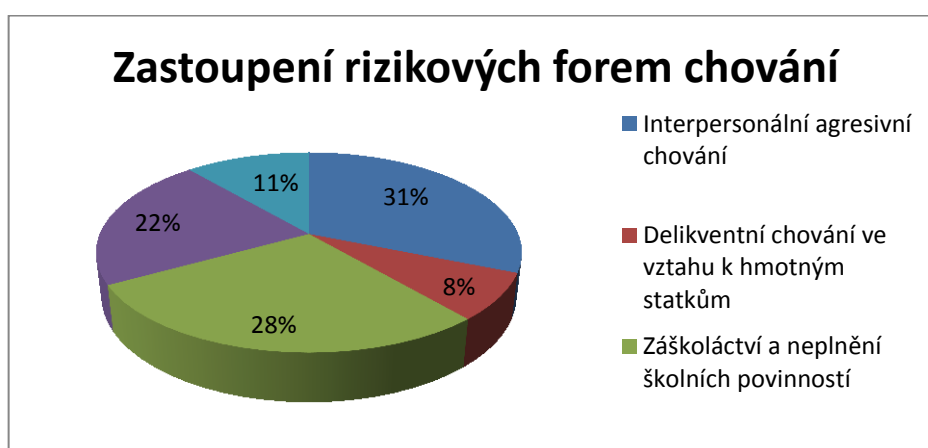
Nyní ještě k samotnému průzkumu, který jsem v rámci předchozí nastíněné teorie udělala na Střední průmyslové škole v ústí nad Labem. Rozhodla jsem se upustit od prvotního záměru porovnat výsledky mého průzkumu rizikového chování na s celostátními výsledky uvedenými ve Strategii (viz závěr kapitoly 2.1.). Porovnávala bych totiž neporovnatelné – problémem je zejména poněkud problematické odlišování některých pojmů v grafu ve Strategii, které jsou na praktické úrovni chápány prakticky jako totožné. Jedná se např. o zvlášť uváděnou agresi, násilí, vandalismus a šikanu nebo o zvlášť uváděnou intoleranci, rasismus a xenofobii. Graf, který by shrnul výsledky

mého dotazníkového šetření, proto budu konstruovat podle tematických skupin, jak jsou ve Strategii uvedeny na straně 9.

Zbývá ještě uvést, podle čeho jsem počítala výseče, tj. četnost a význam rizikových chování. Jedná se vždy o součet jednotek, tedy konkrétních studentů, vykazujících tu kterou formu. Např. do skupiny Záškoláctví a neplnění školních povinností tak mohl jeden student přidat hned dvě jednotky, a to pokud byl za školou a zároveň se ve vyučování opakovaně věnuje mobilu či počítači pro soukromé účely.

Celková výsledky jsou nasnadě: největší podíl na rizikovém chování u dotazovaných studentů má záškoláctví a neplnění školních povinností, těsně následované interpersonálním agresivním chováním. Nezanedbatelnou roli hraje závislostní chování, a to zejména kvůli alkoholu a počítačovým a mobilním hrám. O něco menší četnost pak ve zkoumaném vzorku vykazují sexuální rizikové chování (zde se však dá očekávat jeho nárůst v souvislosti s rostoucím věkem) a v samotném závěru delikventní chování ve vztahu k hmotným statkům. Jak už bylo řečeno výše, poruchy příjmu potravy nebyly u nikoho zjištěny.

Graf 19

PŘÍLOHA - DOTAZNÍK

„Vážení studenti,

na následujících stránkách je devět základních, jednoduchých otázek (některé z nich mají něco málo podotázek). Odpovězte na ně prosím v klidu a pravdivě. Zabere vám to odhadem čtvrt hodiny, ale pokud toho máte hodně co říci, dostanete více času.

Dotazník je anonymní, čili se nepodepisujte. Po vyplnění dejte dotazník do obálky a zalepte ji. Učitel ani nikdo jiný ze školy Vaše odpovědi vůbec neuvidí.“

1) Jsi a) muž b) žena

2) Zaškoláctví

Byl jsi někdy za školou?

Pokud ano, bylo to z důvodu:

a) vyhnutí se písemce, zkoušení apod.

b) prostě se mi nechtělo

c) bál jsem se slovních či fyzických útoků na mou osobu

d) „musel“ jsem dohrát nějakou hru na počítači

e) problémy v rodině

f) jiný důvod:

3) Šikana

Zažil jsi sám na sobě ve škole něco z následujícího?

a) posměšky, ústrky

b) fyzické násilí

c) kyberšikana (škození přes počítač)

d) ostatní se mě úmyslně straní

e) jiné projevy.....

Bylo to:

a) jednou b) několikrát c) opakovaně

4) Návykové látky

Návykové látky	neberu	1x jsem zkusil to	1x-4x do měsíce	Několikrát v týdnu
Pivo, víno				
Tvrdý alkohol				
tabákové výrobky (cigarety, vodní dýmka)				

apod.)				
drogy (jaké.....)				

5) Vandalství:

(Z)ničil jsi úmyslně zařízení či vybavení, které ti nepatřilo?.....

Pokud ano, co tě k tomu vedlo?.....

Pokud ano, bylo to

- a) jednou*
- b) několikrát*
- c) opakovaně.*

6) Netolismus a gamblerství

Kolik hodin denně strávíš:

- a) hraním hry (na počítači či mobilu)?*
- b) hraním o peníze (reálně nebo online) - pokr, kostky, ruleta, automaty atd.?*
- c) na sociálních sítích (FB, twitter atd.)?*
- d) brouzdáním na netu z jiných důvodů (jakých)?*

Věnuješ se těmto aktivitám i během vyučování?

a) běžně

b) občas

c) nikdy

7) Intolerance

Co si myslíš o následujících lidech („odfajfkuj“ svůj postoj vůči nim):

<i>nevadí mi</i>	<i>vadí mi</i>
	<i>anarchisti</i>
	<i>bohatí</i>
	<i>černoši</i>
	<i>homosexuálové</i>
	<i>komunisti</i>
	<i>nacisti, neonacisti</i>
	<i>Romové</i>
	<i>Vietnamci</i>

Jiné skupiny.....

Pokud ti některé z uvedených skupin vadí, proč tomu tak je?

8) Rizikové sexuální chování

Měl už jsi sex?

a) ne b) ano

Podstoupil/a bys sex bez kondomu:

a) nikdy b) zcela výjimečně c) běžně

Podstoupil/a bys nebezpečné sexuální praktiky (ohrožující zdraví či život)?

a) nikdy b) zcela výjimečně c) běžně

9) Poruchy příjmu potravy

Co se týče jídla

a) jím rád b) skoro nejím ze strachu, že ztloustnu c) často jídlo vyzvrátím ze strachu, že ztloustnu d)jiné:.....

10) Dobrovolná část

Sem můžeš napsat něco, co se týká tvého vztahu k předchozím aktivitám a neměl jsi možnost se k tomu vyjádřit:

SEZNAM LITERATURY

- AUGER, M.T., BOUCHARLAT, CH. *Učitel a problémový žák*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 128 s. ISBN 80-7178-907-0
- BAYER, I., ŠAFR, J. a VOJTÍŠKOVÁ, Kateřina. *Přístupy k sociologickému zkoumání kultury a stratifikace*. 1. vyd. Praha: CESES FSV UK, 2007. 75 s. Studie CESES. Teoretik, 3/2007. ISBN 978-80-254-5035-2.
- BAHBOUH, Radvan: *Teorie osobnosti*. editoři: Höschl, C., Libiger, J., Švestka, J.; In: *Psychiatrie*. 1. vyd. 2002. Praha: Tigris; s. 187-191. ISBN 80-900130-1-5.
- CSÉMY, L., CHOMYNOVÁ, P. and SADÍLEK, P. *ESPAD 07: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách, Česká republika 2007. Přehled hlavních výsledků za rok 2007 a trendů za období 1995 až 2007*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2008.
- ČÁP, J. , MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-463-X.
- ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 1993. ISBN 80-7066-534-3.
- DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. Praha: Karolinum, 2000. 374 s. ISBN 80-246-0139-7.
- DRAPELA, V.J. *Přehled teorií osobnosti*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-134-7.
- ERIKSON, E.H. *Dětství a společnost*. Praha: Argo, 2002. 387 s. ISBN 80-7203-308-8.
- FISCHER, S., ŠKODA, J. *Sociální patologie. Analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: GradaPublishing, 2009. ISBN 978-80-247-2781-3.
- HRČKA, M. *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 302 s. ISBN 80-85850-68-0.
- HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Praha: Portál, 1997. 55 s. ISBN 80-7178-154-1.
- HARTL, P. , HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X.
- HODOVSKÝ, I., DOPITA, M. (eds.) *Etika a sociální deviace*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. 327 s. ISBN 80-7182-049-0.

- JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. 286 s. ISBN 80- 7178-535-0.
- KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001. 255 s. ISBN 80-7178-513-X.
- KOUDELKOVÁ, Anna. *Psychologické otázky delikvence*. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, 1995. 114 s. ISBN 80-7187-022-6.
- KOUTEK J., KOCOURKOVÁ J., *Sebevražedné chování*. Praha, Portál 2003. 127 stran. ISBN: 978-80-7367-349-9.
- KYRIACOU, Ch. *Řešení výchovných problémů ve škole*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-945-3
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha, Grada 1998. ISBN 80-7169-195-X.
- LAZAROVÁ, Bohumíra. *První pomoc při řešení výchovných problémů. Poradenské minimum pro učitele*. 1. vyd. Praha: STROM, 1998. 62 s. ISBN 8086106004.
- MACEK, P. *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Portál, Praha 1999. ISBN 80-7178-348-X.
- MATOUŠEK, V. *Delikvence a škola (4. díl): úvod do sociální patologie*. Praha: Univerzita Karlova, 1980. 36 s.
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. Praha: Portál, 1998, 335 s. ISBN 80-7178-226-2.
- MRAVČÍK, V. a kol. autorů., *J. Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2008 (Annual Report on Drug Situation 2008 – Czech Republic)*. Praha: Úřad vlády České republiky, 2009. ISBN 978-80-87041-99-4
- MUNKOVÁ, G. *Sociální deviace: přehled sociologických teorií*. Praha: Karolinum, 2001. 134 s. ISBN 80-246-0279-2.
- NAKONEČNÝ, M. *Motivace lidského chování*. Praha: Academia, 1996. 270 s. ISBN 80-200 -0592-7.
- NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0689-3.
- SVOBODA, Mojmir. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. 1 Praha: Portál, 2001. 791 s. Studium. ISBN 80-7178-545-8.
- VÁGNEROVÁ, M., 2000. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost i ť, stáří*. 1.vyd., Praha: Portál., 2000. 582 s. ISBN 80-7178-308-0

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999, 3. vyd. 444 s. ISBN 80-7178-678-0.

VÁGNEROVÁ, M. *Kognitivní a sociální psychologie žáka základní školy*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0181- 8.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE – ověřeno k 31.12.2013

www.prevence-info.cz